

Lami István

Zarándokúton

Régen nálunk a magukra valamit is adó családok nem engedték meg utódaiknak, hogy a falu ranglistáján lejjebb csússzanak. Ennek eszköze volt a házasságok szabályozása. Amikor eljött annak az ideje, a fiuknak megmondták odahaza, hogy kit vehet el, és kit nem vehet el feleségül. A lánynak úgyszintén megmondták, hogy kihez mehet, és kihez nem mehet férjhez. Szerelmi házasságok ezért inkább csak a szegényebb családoknál kötöttek. A szerelem a szülők akaratától független érzés, s az bizony sok bonyodalmat okozott ott, ahol azt tiltották. Ilyen esetet mondott el nekem egy ismerős asszony a saját életéből.

Volt egy barátnőm – kezdte történetét –, akire ha egy férfi kedvesen rámosolygott, akár már le is feküdt volna vele. Sok férfival volt dolga, mindegyikről volt kedves emléke. Én az illetet soha nem tudtam megérteni. Nekem mindössze két férfi volt az életemben. Az egyik, akit kislánykorom óta öregségemig szerettem, a másik volt a férjem. A házunk közös telken épült a nagyapám testvéröccsével. Az épületeink két utcára néztek, de a kertünk közös volt. És volt egy nálamnál valamivel idősebb fiúunokájuk. Én egyedüli kislány voltam, a környékünkön sehol nem volt velem egykorú lány. Ezért én mindig az unokatestvéremmel és az ő barátaival szoktam játszani. Legjobb barátja volt a Bencsik Pali, aki közel lakott mihozzánk. Ebbe a Paliba én gyereklányként beleszerettem. A legszívesebben mindig vele lettem volna. Már iskolások voltunk. A tanítás után délutánonként, ha a Pali megjelent az utcán, én intettem neki, és máris mentünk unokatestvéremékhez játszani. Így teltek el az iskolás évek. Ahogyan nőttünk, úgy nőtt velünk az egymás iránti vonzódás. Paliék új házat építettek, de egészen befejezni nem tudták, ahhoz nem volt elég pénzük. Így a tűzfalra sem tellett. Padlásterük nyitva volt, az utcáról be lehetett látni. A szüleim hamar észrevették, hogy a Palihoz vonzodom. Apja fuvaros volt. Egy lóval fuvarozott, de az nem sok hasznot hozott nekik. A szegény fuvaros lóva is szegény, gyenge ló volt, kilátszottak a bordái. Az én apám jó hírben lévő gazdaember volt, s bizony a szegény fuvaros fiát nagyon nem szívelte. De még nálánál is kevésbé szívelte őt a nagyanyám, aki büszke, gúnyolódó asszony volt.

– Mit akarsz te azzal a Bencsik Palival? Még azt a tűzfalat sem képesek megcsináltatni a házukon. Innen látni, hogy a macskák hogyan bagzanak a padlásukon – tette nekem a szemrehányást.

A szüleim tiltani kezdték, hogy találkozzunk. Nekünk pedig megvolt a gyerekkori szokásunk. Ha megláttam őt az utcán, intettem neki, és már indultunk is a barátjáiékhöz. Ha nem volt odahaza, az nem zavart minket. Az istállójuk szénahányóján felmentünk a padlásukra és ott szerelmeskedünk. Ezek előbb csak ártatlan játékok voltak. Később aztán hozzám is nyúlt. Egy bizonyos határon túl azonban soha nem mentünk. Én boldog voltam és nagyon jól éreztem magam a Pali mellett.

Már a legszebb lány éveimet éltem, amikor egyszer így szólt anyám:

– Itt az ideje, férjhez kell menned. Bágyon Feri tisztességes, dolgos fiatalember, a családjuk is olyan. Éppen hozzád való. Hozzámégy feleségül.

Én megszedültem, forgott velem a világ. A szüleink azonban már mindent megbeszéltek. Ferenc hozzánk kezdett járni. Én kedves, udvarias voltam vele, de a Palival továbbra is találkoztunk. Ferencsel az eljegyzésünk is megtörtént, közeledett az esküvő napja. Gyónni mentem. A plébános úrnak meggyóntam, hogy más férfit szeretek, és hogy titokban találkozunk. A plébános úr azt mondta:

– Lányom, sokat imádkozzál, a szerelem majd elmúlik. Itt van Mária neve napja. A búcsúsokkal elmégy Vácra a hét kápolnához vezetelni. Így elnyered bűneid bocsánatát.

Szép szeptember eleji szombat délután volt, amikor asszonyokból, lányokból és néhány nagyobb iskolás fiúból álló kis processzió elindult Vácra, a Mária-napi búcsúba. A plébános és két ministráns fiú alkalomhoz illően harangszó mellett kikísérték őket a falu széléig. A zarándoklók teli torokból énekeltek:

– Máriát dicsérni, / hívek, jöjjetek!
Mert ő fogja kérni / fiát értetek.
Üdvözlégy, Mária, / mondja minden hív,
Áldott légy, Mária, / nyelv mondja és szív.

A zarándoklók közt én is ott voltam. Palinak erről nem kellett volna tudnia. Ilyenkor az volt a szokás, hogy ahol a búcsúsok menete elhaladt, a harangszóra az emberek kijöttek házaikból processziót nézni. Pali is kint volt a kiskapujukban. Így észrevette, hogy én is közöttük vagyok. Az erdők közt, a húsz kilométeres földúton gyalogolva énekelünk és rózsafüzért imádkoztunk. A zarándokút Vácon a hét kápolnánál ért véget. Az éjszakát a templomban, térden állva, imádkozással kellett átvirrasztani. A fiatalok azonban már éjfél táján nyitott szemmel aludtak.

Én arra ébredtem fel, hogy valaki a vállamra tette a kezét. A Pali volt. Intett, hogy keljek fel, és kövessem. Szótlanul mentünk ki a templomból. A közeli Duna-parthoz vezetett. Szép csillagos volt az éjszaka. Volt ott egy kis szénaboglya, arra fektetett le. Aztán csókolt, simogatta a testemet. Én megfeledkeztem a templomról, lánytársaimról, bűnbocsánatról, az egész világról. Palit hagytam, hogy tegye, amihez kedve van. Én már a mennyországban éreztem magam. Nem tudom, meddig tartott. Csak azt vettem észre, hogy vérzek. Akkor vesztettem el a szüzességemet. Lementem a Dunához megmosakodni. Aztán Pali visszakísért a templomig. A mieink valamennyien aludtak. Senki nem vette észre azt sem, amikor elmentem, azt sem, amikor visszatértem. Azt a Duna-parti éjszakát egész életemben soha nem tudtam elfelejteni. Amikor a vőlegényem mellett ott álltam az oltárnál és az eskető pap kérdezte a súlyos szavakat: „Esküszöl az élő Istenre, hogy szeretni fogod holtodig-holtáig”, én a Palira gondoltam. Mintha ő állt volna mellettem. Így nyugodt lelkiismerettel mondtam, hogy „Igen, szeretem!” A jó Isten bizonyára megbocsát nekem. Hisz én tulajdonképpen nem hazudtam. Ő jól tudja, hogy Palit kislánykorom óta szerettem. Arról, hogy a szüleim máshoz adtak férjhez, nem én tehettem.

Az életünk Ferencsel sem jobb, sem rosszabb nem volt, mint sok más hoz-
zám hasonló házaspáré. Pali soha többé nem jött utánam. Pedig én azután is
mindig csak őt szerettem. Ha véletlenül találkoztunk vagy a közelébe kerültem,
az egész testem bizsergett. Biztosan tudta, érezte. Ő is megnősült. Jól kereső
szakmunkás lett belőle, életük ezért jobbra fordult. Amikor a faluban már sen-
ki nem tartott nagyobb háziállatokat, ő két csikót, hintót vásárolt, és esténként
végighintózott velük a falun. Ezt bizonyára a szegény éveire való emlékei felej-
tésére cselekedte. Nekem egyszer sem adott alkalmat arra, hogy megkérdez-
zem, milyen emlékeket őriz kettőnk kapcsolatáról. De ő itt él a szívemben és
az egyetlen fiamban, melynek ő volt az apja.

Szülőföldről

Az őszi folyamán egy forgatócsoport keresett fel, akik filmet készítettek a Gal-
ga és a Zagyva vidékéről. Azt kérdezték tőlem, fogalmazzam meg, mit jelent
számomra a Galga. Így válaszoltam: megéltem mellette nyolcvan évet, de azon
még eddig soha nem gondolkodtam. Pedig harminc évig naponta ingáztam
Püspökhatvan és Budapest között, mivel munkahelyem a fővároshoz, lakhe-
lyem Püspökhatvanhoz kötött. Feltettem magamnak a kérdést: valóban mit is
jelent számomra a Galga és az egész vidéke?

Nos, a Galga szerintem sem nem patak, sem nem folyó. Nevezhetném in-
kább folyócskának. Hogy miért? Hosszát tekintve 58 kilométerével Galgagutá-
tól Jászfényszaruig, ahol összefolyik a Zagyvával, két régiót köt össze. Ezért a
pataknál nagyobb. Ám a folyó a mellette élő emberek életmódját döntő módon
meghatározza. Lehet rajta csónakázni, vizében lehet halászni, lehet rá idegen-
forgalmat szervezni stb. A Galga ilyen lehetőséget nem nyújt. De mi az, amit
ad?

Felső szakaszának jobb oldalán rétek, dús legelők zöldellenek. Az ott lakók
kaszálhatták, rajtuk állataikat legeltethették. A réteken túl gabona és takar-
mányfélék termesztéséhez jól termő szántóföldek terjeszkednek. Bal oldalán
a Cserhát hegység lankadó vonulata adja szépségét. A Galga alsó szakaszán a
vidéke észrevétlenül beleolvad a nagy magyar Alföldbe. Ott, ameddig a szem
ellát, szakszerűen megművelt, öntözött kertek gazdagítják az ott lakókat. Zöld-
ségféléikkel hozzájárulnak Budapest ellátásához.

A Galga azonban számomra ennél is többet jelent. Annak a tájnak a jelké-
pét, amelybe beleszülettem, a nagyvilágnak azt a részét, amelyben otthon ér-
zem magam. Gyermekként a „Babina lúknán” (Nagyanyó réjtjén) kislibákat őriz-
tünk. Szárazak voltak a nyarak. A Galgán alig volt annyi víz, amennyi a libáink
itálásához kellett. Kis libapásztorok, a Galgán gátat építettünk, ahol akkora víz
gyűlt össze, hogy fürödhettünk benne. Mi fiúk meztelenül fürödtünk, a lányok a
parton ülve gyermekláncfűből koszorút fontak és néztek bennünket. Mi pajzán-
kodtunk: „Utolsó bukásom, kapd be a tojásom”, aztán a víz alá buktunk. Voltak
esős évjáratok is. Olyankor a Galga kilépett a medréből, és elöntötte a falunk
alsó részét. Templomunkban és iskolánkban derékgig ért a víz.

Mit mondhatnék a Galga menti falvak közös kultúrájáról, melynek felső részén többségben szlovákok, alsó részén többségben magyarok laktak?

Galgagyörkön tél végén a lányok nagy láncban összefogódzva végigénekeltek-táncolták a falut:

Te Jánoska, Jankó,
e három hónapot
mint három paraszt lányt.
Úrt talált az udvarban
akár egy királyfit,
künn a határban.
Nem kíván ő mást tenni,
kiskacsáit őrizni.
Kács, haza, kács,
lóg már a takács.

– énekeltek természetesen szlovákul. De Dudás Juli néni szerint Galgamácsán emígy kacsáztak:

Még a kácsát elhajtottam,
két pár csizmát elszaggattam.
Kács, ide, kács,
tokaji takács.

Ők természetesen magyarul énekeltek. Ugyanilyen a párhuzam a galgagyörki és a galgahévízi hidas játéknál:

Elküldött a királynő,
haja, gyungya, háj,
három szekér kavicsért,
haja, gyungya, háj.
Minek néki az a kő,
haja, gyungya, háj?
Arany hidat csinálni,
haja, gyungya, háj.

– énekeltek a galgagyörki lányok természetesen szlovákul.

Haja, gyöngyöm, haja,
haja, gyöngyöm, haja.
Miért küldött az úrasszony?
Néki hidat csinálni,
haja, gyöngyöm, haja.
Minek néki az a híd,
haja, gyöngyöm, haja?
Néki azon átjárni,
haja, gyöngyöm, haja.

– énekelték a galgahévízi lányok természetesen magyarul. A szövegek nagyon hasonlóak mindkét nyelven, dallamaik azonban eltérőek és csodálatosak. Egyik szebb, mint a másik. A tél végi szokáskörhöz tartozott a kiszejrás is, ami az egész Galga mentén mind a szlovák, mind a magyar községekben ismert volt.

A „kiszi” – szlovákul „kisel” – díszesen felöltöztetett szalmabábu volt, amit nagy diadallal vittek végig a falun, és a falu szélén elégették vagy a Galgába dobták. Az volt a hiedelem, hogy ezzel a szegénységet, betegséget, szerencsétlenséget elégetik vagy a vízbe fojtják. A szokás nevét a nagyböjti savanyú ételek szimbólumaként is értelmezték. Acsán a Kiszét az alábbi énekre vitték végig a falun:

Tavo Kisel' tavo,	Haj ki Kisel', haj ki,
kde je tvoja právo.	A jogod, odaki.
Tavo kiselina,	Haj ki, savanyúság,
nuka šodrovina.	Jöjj be, sok-sok jószág.

Galgamácsán a felöltöztetett bábút „Kiszi Kati”-nak nevezték, és a kiszejráshoz így énekelték:

Elmehecc már, Kiszi Kati, fenébe,
 majd visszajön Sódor Jancsi
 Kiszi Kati helyébe.
 Kivisszük a Kiszit, behozzuk a sódort.
 Kivisszük a rosszat, behozzuk a jókat.

További hasonló párhuzamokat mutathatnánk be a Galga menti szlovák és magyar falvak hagyományos kultúrájából, amelyek az itt élők békés egymás mellett éléséről tanúskodnak.

Mit mondhatnék a Galga menti emberekről, ismerőseimről, a barátaimról, azokról, akik még élnek, s akik már nem élnek? Kiváló emberek voltak. Volt köztük traktoros, agronómus, író, muzeológus, népművelő, tanár, és még sorolhatnám. Az eltávozottak közül hadd nevezzem nevükön Dudás Juli nénit, a népművészt, a naiv festőt, a Falum, Galgamácsa című könyv szerzőjét, és Kovács Lászlót, aki az ország első Kossuth-díjas népművelője volt. Valamennyien itt élnek bennem kitörölhetetlenül.

Mindezt együtt jelenti számomra a Galga, illetve a Galga mente.

Zoltán B. Valkán

Gyere, fiam, hazamegyünk!

Mostanában az édesanyja gyakrabban simogatta meg a fejét. Vigasztalgatta is: „Ne félj, jó dolgod lesz ott. Minden nap jóllakhatsz. Cipőt is vesznek majd neked és szeretni fognak, meglátod.” Még azt is mindig hozzátette, hogy új barátokat is fog találni, akikkel ugyanúgy mászhat majd fára madárfészket szedni, golyózhat és tanulhat – hiszen ősszel már iskolába megy –, mint a szomszédék Jozskójával és unokatestvérével, Pistinkóval, akikkel sülve-főve együtt volt. Úgy látta, hogy édesanyja szép szomorú szeme mostanában még szomorúbb lett, és mintha nem is ő beszélt volna hozzá, hanem valami idegen hangja is olyan furcsán, fájdalmasan csengett, mintha sírás szorongatta volna a torkát.

A kisiú nem nagyon értette, miért kell majd új barátokat találnia, és miért nem maradhat itthon anyjával és a testvéreivel. Könnyein át nézte az agyonhordott cipőt, amelyik még aznap is a bátyja lábán volt, és most ő kapta meg a hosszú útra. „Mezítláb mégse mehet”, vigasztalta anyja a bömbölő testvérét, aki kiabált, hogy nem lesz miben játszania és iskolába mennie.

A cipő miatt össze is kaptak, és pirkadatkor, amikor indulni készültek, a bátyja nem is búcsúzott el tőle. Tetette, hogy alszik.

A kisiú most itt áll lehajtott fejjel, egyik lábáról a másikra billegve. Nem mer felnézni az előtte álló férfira. Soha nem látta, csak azt tudja róla, hogy a nagybátyja, Miso bácsi, aki – ahogy az anyja gyakran emlegette – „egy másik országban lakik, ahol sokkal jobb az élet, mint itt...”.

– Hát megjöttetek? Mutasd magad, milyen nagyfiú vagy! – emelte meg mutatójával Miso bácsi az állát. – Csak nem fogsz sírni? – tette hozzá mosolyogva.

A kisiú a könnyein át nézte a köpcös, izmos férfit. A feje búbja kopaszodott, és különösnek találta hosszú, egyenes orrát és nagy, kicsit kidülledt kerek, szürke szemét. Nagybátyja tekintetével mintha bátorította volna.

– Mondd csak, hány éves vagy! Lehajtott fejjel hallgatott.

– Tavasszal múlt hat – felelt helyette édesanyja. – De már nagyon ügyes. Mindent megcsinál, amit az ember mond neki. Meglátod, sok örömetök telik majd benne.

– Csak nem fogunk itt kint álldogálni az udvaron? Gyertek beljebb! – ajánlotta a nagybácsi, és megindult előttük a pitvar felé.

A kisiú hagyta, hogy az édesanyja húzza maga után. Érezte, hogy anyja forró kezében megizzadt a tenyere. Nem akart bemenni a házba, félt, hogy ottfogják, amikor édesanyja hazaindul. Itt az udvaron mégse tudják megakadályozni, hogy utána fusson, ha eljön a búcsú szörnyű pillanata. Az álla megint remegni kezdett, lehajtotta a fejét, és mint a kötélén vezetett kisborjú, fél lépéssel az édesanyja mögött ment az ismeretlen rokonok ismeretlen háza felé.

– Julka, de örülök, hogy itt vagytok! Egyetek valamit! – fogadta kedves mosollyal a belépőket egy sovány, csontos asszony, akit szintén nem látott eddig. Az arcába nézett. Az anyjánál idősebb volt. A szeme körül már

apró ráncok látszottak, kicsit őszülő haját kontyba fogta. – Kedves sógor-nóm, de jó, hogy látlak titeket, annyi év után...

Zuzka néni először anyját csokolta-ölelte, majd őt is magához vonta. Gyors mozdulatokkal tányérokat, melléljük kanalat tett az asztalra. A kredencből kenyeret vett elő, szelt három szeletet, és azokat is a tányérok mellé tette. Aztán rádobott a tűzre a spartheltban.

– Mi volt a határon? – kérdezte Miso bácsi, amikor leült az asztalhoz.

– Könnyen ment, alig őrzik. Kivártuk a delet, aztán hátamra vettem a gyereket, és átgázoltam az Ipolyon. Rettenetesen félttem, gondolhatod – függesztette az asszony a bátyjára a tekintetét.

– Hol jöttetek át? – érdeklődött Zuzka néni.

– Letkésnél. Azt mondták, ott a legbiztonságosabb. A csempészek ajánlották, akik úgy járkálnak át a határon, mint te vagy én a szomszédokhoz.

– Hát akkor itt hagyod? – vette át a szót nagybátyja, s szemével a kisfiú felé intett. Az továbbra is az anyja kezét szorongatta, és feszülten figyelte a felnőttek minden szavát.

– Mi mást tehetnék? – kérdezett vissza az anyja. – Nagyon hálás vagyok, hogy segíteni akartok...

– Ugyan már, Julka – vágott a szavába Zuzka néni –, hát milyen rokonok lennénk, ha nem segítenénk neked a nagy bajotokban. Meg is vehetnél minket. Segítünk, persze hogy segítünk!

– Ez az átkozott háború az oka mindennek – az anyja egyik kezével a szemét törölgette, a másikkal még szorosabban ölelte magához a kisfiút. – Az tett engem özvegygé, és a gyerekeket sem kímélte... Hát mihez kezd-

hetnék? Már kukoricalisztünk sincs. A három gyerek mindennap enni kér, tátognak, mint a kismadarak. Sírnak, hogy éhesek, csak egy szelet kenyeret kérnek, én meg nem tudok adni nekik. Legalább ez az egy ne éhezzen – simogatta meg a fejét. – A másik kettőnek otthon csak több jut valamivel... ha ez itt marad – tette hozzá alig hallhatóan.

– Tanácsolnék neked valamit, Julka – próbálta vigasztalni anyját Miso bácsi, és fürkészően nézett a szemébe. – De meg ne haragudj érte.

– Már hogy haragudnék a jó tanácsért...

– Települj át te is! – javasolta nyugodt hangon.

Anyja lehajtotta a fejét, hallgatott. A bácsi a csendet megtörve folytatta:

– Már több család is itt van a falutokból. Én se bántam meg, hogy ideköltöztem. Igaz, jóval ez előtt a mostani lakosságcsere vagy mi a fene előtt. Hány éve is? – kérdezte a feleségét kicsit megemelve a hangját. – Igen, két évvel azután, hogy ezt a részt visszacsatolták, negyvenegyben. Már hat éve! Jól megy a sorunk, magad is láthatod. Az istállóban három ló, két tehén és egy borjú. Föld bőven van, és micsoda föld! Régebben béreltem, most meg, hogy elzavarják innen az itteni magyarokat, annyit osztottak nekem, hogy alig bírom megművelni. Még cselédet is kell tartanom – elhallgatott, és várta szavai hatását. Rövid szünet után támadásba lendült.

– Neked meg mid van abban az átkozott hegyi faluban? Megmondom! Az ólban egy kecskéd, egy kis szőlő és egy földcsekéd, ami nem ér egy fabatkát sem. És ha még kapnál is hozzá valamennyit, mit kezdenél vele egyedül? Ki művelné meg neked, mi?

– Hogy jöhetnék el? – védekezik az anyja, és érveket keres. Öreg, beteg

apjáról, az ő nagyapjáról beszél, arról, hogyan kergette ki pár napja a házából az áttelepítési bizottság agitátorait, akik győzködtek, és fűt-fát ígértek az új hazában.

Anyja igazat mond, ő is ott volt. „Bátyám, haza-anyácska, ősei szülőföldje hívja! Jobb, szebb élet várja! Föld, nagyobb darab kenyér, a gyerekeknek iskola anyanyelven!” – ismételtgették nagyapjának, de az csak rázta a fejét nem és nem! Aztán amikor végre feladták a reményt, hogy sikerül meggyőzni, és rosszkedvűen szedelődözni kezdtek, nagyapja rájuk támadt. Soha nem fogja elfelejteni kifakadását: „Ezt a házat magam építettem. Innen majd csak a temetőbe visznek ki. Még hogy beültetni az embereket idegenek házába, mások gazdaságát odaadni nekik! Nem ingyen kaptam a házamat, még a vályogot is magam vettem, és a földet sem adták ingyen. Megszenvedtem érte, véres verejtékkel szereztem. És ugyanígy megszenvedtek a házukért és földjükért amazok is! Sehova nem megyek!”, ordította nagyapja. „És te, lányom, te se menj sehová! Aki akar, csak menjen, de én innen nem mozdulok. Nem hagyom el ezt a falut, ahol a rokonaink és a halottaink vannak.” A nagyapja még akkor is kiabált, amikor az agitátorok már régen becsukták maguk mögött a kiskaput és átmentek a szomszédokhoz.

Egy pillanatnyi szünet után anyja folytatta:

– Nem tehetem – mondta egészen halk, remegő hangon. – Beteg apánkat nem hagyhatom egyedül otthon. Az istenért, ne gyötörj engem te is! Éjszakákon át tépelődtem. Hidd el, nem volt könnyű elszánnom magam, hogy itt hagyjam a fiút. Hogyan számolok el a lelkiismeretemmel? Az emberek ujjal fognak rám mutogatni, hogy ni, itt az az anya, aki eldobta magától a kisfiát.

Látta, hogy anyja tovább nem tudott uralkodni magán. Végigfolytak könnyei az arcán és az öklén, amivel a szemét törölgette, és az ő fejére hullottak.

– Jól van, no, nyugodj meg! – vigasztalta Zuzka néni anyját és átölelte. – Ne félj, felneveljük neked. Úgy fogunk bánni vele, mint a sajátunkkal. Hiszen tudod, a mieink már nagyok... Hamarosan itt hagynak minket... Egyetek már, teljesen kihűl a leves...

Senki sem nyúlt az ételhez, senki sem volt éhes.

*

A nagybátyja az első naptól kezdve nagyon szigorúan bánt vele. Elhatározta, és ezt neki is, másoknak is lépten-nyomon mondogatta, hogy dolgoz, megbízható földművest nevel belőle, aki nem visz, hanem hoz a házhoz, gyarapítja majd a gazdaságot. Az utasítások, amelyeket adott, nem is parancsok voltak, hanem inkább vezényszavak. „Csináld ezt! Csináld azt! Hozd! Vidd! Add ide! Szaladj! Egyik lábad itt, a másik ott!” – hallotta egyfolytában nap nap után. És megnézhetette magát, ha nem úgy teljesítette valamelyik feladatát, ahogy a nagybátyja elvárta.

– Mihaszna tökéletlenje! – üvöltött rá már harmadnap, hogy az anyja hazament, és dülledt kerek szeme mérhetetlen megvetést sugárzott. – Majd én móresra tanítalak! – egyik kezével felemelte a kisfiú állát, a másikkal mindkét oldalról erősen arcul ütötte.

Térdre esett. Nem érdemelte meg, hogy ilyen kegyetlenül megverjék. Összeszorította a fogát, a szemében gyűlölet szikrája lobbant. Nem fakadt sírva.

– Jegyezd meg egyszer és mindenkorra! – folytatta a nagybátyja most már nyugodtabban. – Aki enni

akar, annak meg is kell dolgoznia érte. Ingyen semmit nem adnak. Látod, mi is mindannyian gürcölünk hajnaltól napestig. Te se lehetsz kivétel. Értsd meg ezt, és vésd az eszedbe halálod napjáig!

A sok munka közül a libákat szerezte a legjobban kihajtani a legelőre. Nemcsak azért, mert egy kis időre elszabadulhatott otthonról, és senki sem zsörtölődött vele, hanem azért is, mert a legelő csendjében, amelyet csak a madarak éneke és a libák gágogása tört meg, órákig figyelhette a virágokat és bogarakat. Vagy hanyatt fekvé bámulta a végtelen kék eget, és mosolyogva ábrándozott édesanyjáról, testvéreiről, otthon hagyott barátairól. Gondolatban gyakran beszélgetett velük, különféle kalandos történeteket talált ki, amelyeknek ő maga volt a hőse. Ilyenkor összeráncolta szemöldökét, és olyan erősen behunyta a szemét, hogy szinte belefájdult. „Hátha anya értem jött és ott vár Miso bácsinál” – gondolta sokszor vágyakozva ezekben a csendes, magányos órákban.

Az este azonban mindig csalódást hozott, és a napok egyformán végződtek. Vacsora után az asztalnál hangosan imádkozott, gyorsan levetkőzött és bebújt a nehéz dunna alá. Aztán hasra fordult, mindkét karjával átölelte a párnát, és teljesen belefúrta a fejét.

– Anya... édes anyukám... gyere értem...! – suttogta sírását visszafojtva a párnába, amíg el nem nyomta az álmom.

*

A tél közepére már folyékonyan olvasott és szépen írt. Nagyon szeretett iskolába járni. Épp csak hazaért, máris alig várta a másnap reggelt. Akkor volt a legboldogtalanabb, ha nem hagy-

ták, hogy valamilyen csendes sarokba húzódjon egyetlen barátjával, az olvasókönyvével. Rendszerint azonban annyi feladatot zúdítottak a nyakába, hogy minden szabad másodpercért meg kellett küzdenie. Nem volt más fegyvere, csak a könnyek.

– Még a leckémet se írtam meg – szipogta könnyes szemmel.

– Én se írtam soha leckét, mégis itt vagyok – mordult rá válaszul Miso bácsi. – Az apám agyon is csapott volna, ha munka helyett irkállok. A lovakhoz és az ekéhez nem kell könyv, mondogatta, és igaza volt – tette hozzá megvetően.

– Hagyd már azt a gyereket, hadd tanuljon! – nyugtatgatta a nagybácsit Zuzka néni. – Más időket élünk, ma már minden gyereknek iskolába kell járnia...

– Csak ne védelmezd! – mordult fenyegetően Miso bácsi, aztán hirtelen felállt, legyintett egyet és kiment, jól becsapva maga mögött a konyhaajtót.

Ő hálásan nézett nagynénjére. Kimondhatatlanul hálás volt neki, hogy védelmébe vette, és nem hagyta, hogy a bácsi, és nagyon gyakran a felnőtt gyerekei is bántsák. Ahogy magukra maradtak, elérkezettnek látta az időt, hogy előálljon régen dédelgetett kérésével. Szerette volna most elmondani, de a félelemtől összeszorult a torka.

– Nénikém, segítene nekem? – nézett esdeklően Zuzka néni.

– Mi bánt, kisfiam? Mondjad!

Hallgatott egy kicsit, nem tudta, folytassa-e. A remény azonban, hogy vágya teljesülhet, legyőzte a félelmét.

– Pénz kellene... bélyegre és borítékra – mondta suttogva. – Levelet szeretnék írni – tette hozzá most már határozottabban.

Nagynénje először megütközve nézett rá, de aztán ellágyult az arca.

– Adok neked, persze hogy adok – mondta, és szeretettel rámosolygott. – Anyád biztosan nagyon megőrül majd, ha megkapja a leveledet, és meglátja, milyen ügyes fia van.

Odament a kredenchez, a tányérok mögül kivett egy kis faragott dobozt. Ő is tudott erről a – számára titokzatos – dobozról. Gyakran látta, hogy pénzt tettek bele vagy vettek ki belőle. De mintha nem is létezett volna a számára, ösztönösen érezte, hogy csak a felnőttek nyúlhatnak hozzá.

– Megmutatom, hogyan kell megcímezni a borítékot, jó?

Csillogó szemmel bólintott.

– De ez maradjon köztünk! Megígéred? Ha írni akarsz édesanyádnak, csak szólj nekem.

A kisfiú hetente egyszer, néha kétszer is odaállt nagynénje elé, hogy pénzt kérjen. Ez kettőjük közös titka volt, senki más nem tudott, de nem is tudhatott róla.

*

– Nincs nyugtom se éjjel, se nappal, amióta itt hagytam a fiamat – mondta az anyja, és szomorúan hol Miso bácsira, hol Zuzka néniire pillantott. – Mit ér az életem nélküle? Mondjátok, hát élhet egy anya a gyereke nélkül? Azóta az átkozott nap óta állandóan mardos a lelkiismeret, mintha a szívemet tépték volna ki... És aztán még azok a levelek is... – az édesanyja magához szorította.

– Bocsáss meg, kisfiam – csókolta a fejét, ahol csak érte.

– Azt jelentse ez, hogy a gyerekért jöttél? – kérdezte a nagybátyja megvető mosollyal.

– Persze hogy érte jött! – felelte anyja helyett Zuzka néni. – A gyerek helye az anyja mellett van. A gyerek

szülő nélkül olyan, mint a szekér rúd nélkül.

– Te csak ne bölcselkedj! – mordult feleségére Miso bácsi. – Így kihasználni az embert! – szakadt ki belőle az indulat. – Most, amikor már valami hasznát venném, egyszerűen idejössz, és hazaviszed. Nem szégyelled magad? – fordult szembe az anyjával.

– Ha egy idegen vetné a szememre, megérteném, de hogy a tulajdon testvérem...

– Testvér, nem testvér, ez most nem számít – emelte fel egyre inkább a hangját nagybátyja.

– Julka, kedves, ne is hallgass rá! – vágott férje szavába Zuzka néni. – Szégyellhetné magát, hogy így beszél...

– Összebeszéltetek ellenem! – ordította dühösen a bácsi. Már nem bírta uralkodni magán. – Mit képzeltek, lopom én a pénzt? Két év az két év! Két évig etettük-itattuk! Ki fizeti meg, mi?

– Nem értesz meg, nem érted... hogy nélküle nem tudok... – suttogta az anyja sápadtan.

– Tűnjetek el a szemem elől, semmirekellők, hitvány csalók... Pfuj! – és anyja felé köpött.

A lelken úgy söpört végig anyja és nagybátyja szócsatája, mint valami pusztító vihar. Először összeszorította a torkát a sírás, aztán a szíve egyre gyorsabban és hangosabban dobott a fülében. Beleszédült a fájdalomba, ahogy megalázott anyjára nézett, akinek annyit kellett miatta szenvednie.

– Gyere, fiam, hazamegyünk! – az anyja megfogta a kezét és erősen megszorította. – Gyere, várnak minket – mondta alig hallhatóan.

Zsembery Teréz fordítása

Pavol Kondač

Elkészt visszaterés

(Regényrészlet)

Juraj ősz fejében egyre erőszakosabban gyűltek, szaporodtak az emlékek. Versenyben a megtett kilométerekkel a suhanó Mercedesben. Gyermekeivéire gondolt. Saját életének, sorsának elmúlására.

Nagyon jól emlékszik mindenre. Semmiben sem különbözött az élete a többi tanyasi gyerekekétől. Négy-öt éves lehetett, amikor szülei rábízta a libák nyári őrzését. Legeltetni kellett őket. Jóllakásig, hogy kevesebb fogyjon a drága, zsákokban tárolt szemes takarmányból. Az őszi libatömésre kellett gondolni, amikor majd úgymégyenlyen bele kell nyúl a zsákokba az aranyló kukoricaszemekért. A tömött libákért jól fizettek Weismannék minden évben. A májuk miatt. Tudták, hogy Majron néni májra tömi a libákat.

Mennyire eleven ez az emlék is. Mintha tegnap történt volna. Már gyerekkorában is szeretett jókedvében énekelni. Talán nem is azért, hogy hallja saját erős hangját, hanem azért, hogy elűzze a magányából fakadó unalmat.

A búzatábla gyér növényzete nem bővelkedett dús levelű harapnivalóval. Az eső nem esett, a gaz nem nőtt. Az éhes libák keresték a finom falatokat. A kétoldalt elterülő ringó, zöld kukoricatáblák felé erős volt a csábítás.

Egyszer sajnos megesett, hogy unalmában a tarló szélén elbóbiskolt, és akkor megtörtént a nagy baj. Az éhes libák, kihasználva az őrizetlenségüket, megrohmozták az égbe nyúló

ló kukoricatöveket, és percek alatt keményre tömtek begyüket. Mindent elpusztítottak, ami útjukba esett. Taroltak, mint a sáskák.

Emiatt még semmi különös nem történt volna, de most nem volt szerencséje. Apja szokása szerint mindig figyelte gyermekét. Szemét most is rajta tartotta. Kereste a kis libapásztort, de nem találta. Rosszat sejtett. Nem szólt senkinek semmit. Rohant a tarlóra, kereste a libákat és a fiát is. Csak nem történt valami komoly baj?

A látvány, amely elé tárult felháborító volt. A kopaszra rágott kukoricaszárak szomorúan meredtek a szikrázó égbolt felé. Itt-ott egy megtépázott levél búcsút integetett a gazdag termést ígérő érintetlen kukoricacsöveknek, amelyek termést már sohasem hoznak. Nyári jégverés tud hasonló csatateret hagyni maga után. Parasztembernek semmi sem okoz nagyobb fájdalmat, mint az, ha látja, hogy éves munkája gyümölcsét percek alatt tönkreteszi az emberi gondatlanság vagy egy váratlan elemi csapás. Sokszor kellett ilyesmiket elszervevnie.

Iszonyú haragra gerjedt. Torkaszakadtából kiabálni kezdett. Egy kitépelt kukoricaszárral ütötte-verte a tollas sereget. A libák éles gágogással, széles szárnycsapásokkal felverték a korábbi csendet, és egymást taposva hagyták el a lakoma színhelyét.

Riadtan ébredt a kiskondás. Egy futó pillantás rádöbentette kilátástalan helyzetére. Biztos volt a következ-

ményekben. Nagyon jól ismerte apja haragját.

Ha a kis pásztornak sajog a feneké, napokig zúg a füle a kemény pofonoktól, attól még lehet jó a kukoricatermés. De a lerágott kukoricatöveken sohasem fejlődik kukoricacsó, egy elveszett libát sem lehet soha semmivel pótolni. A libapásztornak begyógyulnak a sebei... – mondogatták.

Nemcsak az ő apja gondolatvilága volt ilyen. Minden parasztemberé, aki szorgalmával gyarapodni próbált. Az ő apja sokra vitte. Tizenyolc hold földdel büszkélkedhetett. Ez rangot jelentett számára, de sok-sok lemondást is. A föld volt az Istene. Mindig mondogatta:

– Tudod, fiam, akinek földje nincs, annak semmije sincs, de akinek földje van, annak, ha szívesen megy az eke után, mindene lehet.

Amit az elalvás miatt kapott tőle, azt soha nem felejtí el. A fájdalmat a mai napig érzi a testében, de főleg lelke legmélyén. De emiatt soha nem gondolt haraggal dolgos apjára, bármennyire is furcsa, inkább köszönettel, hálával. Ez a verés tanította meg egy életre, hogy csak erős akarattal, kitartó munkával érhető el a kitűzött cél. Az eredményre pedig úgy kell vigyázni, mint a szemünk fényére. Ez a számára örök tanulság úgy kísérté őt énekesi pályáján, mint a fényt az árnyék.

Hirtelen eszébe jutott glindebouri fellépése Don Juan szerepében. Itthon fél évet készült erre olasz nyelven. A siker természetesen nem maradt el. Tizenhárom glindebouri előadás után énekelte ezt a szerepét Londonban is, az Albert Hallban, nyolcezres tömeg előtt.

Ma már ez nem így történik nálunk. A felkészülésre szánt idő ha-

sonló feladatokra egyáltalán nem elegendő. A szerep tökéletes elsajátítása lehetetlen. Pedig ez a siker alapja.

Mindez a veréssel kapcsolatban jutott eszébe. Az esetet követően egyetlenegyszer sem aludt el a búzatáblában. Soha. Ha fáradtságot érzett, ha olykor-olykor már majdnem leragadtak a szemei, énekelni kezdett. A közelgő édes álom a dal szárnyán tovaszállt.

Apja mindig mondogatta:

– Ha elalszol, fiam, nem lesz jó kukoricatermés, vagy netán elkallódik egy-egy liba...

Ettől félt a legkevésbé. Tudta, megtapasztalta, hogy a libák összetartoznak. Nekik is van vezérük, és azt mindenkor követik. Arra viszont soha nem tudott rájönni, hogyan választják a vezérgúnárt a többi gúnár közül. A legerősebb büszkén haladt, mindig a csapat előtt. Úgy látszik, a gúnárok között is az erő dönti el az elsőbbséget.

De ebben mi az érdekes ennyi év után? Talán éppen az ének, amely végigkísérte őt egész életén? Vagy a kevés alvás, amely sokszor szinte fizikai fájdalmat okozott? Vagy egy harmadik dolog? A nyelv? Milyen érdekes. Gyerekkorában csak szlovákul énekel. Később magyar operaénekes lett belőle. Szinte hihetetlen. És amire mindig büszke volt, talán a legbüszkébb, otthon vitrinben őrizgeti a kitüntetését, amilyennel rajta kívül egyetlen magyar operaénekes sem dicsekedhet: Kazinczy-díj. A szép magyar beszédért, érthető szövegmondásért kapta.

Milyen érdekes! Szlovák fiúból magyar Kazinczy-díjas operaénekes lett. A szlovák népdal dallamvilága indította őt el az éneklés szeretete, öröme útján. Nem a magyar. Nem is a német

vagy az olasz. A francia sem. Pedig mind a négy nyelvet beszéli. Nagyon jól tudta, hogy nyelvek ismerete nélkül énekesi pályája során sohasem jutott volna el azokra a csúcokra, amelyek nélkül nincs nemzetközi elismertség. Igazi sikereket külföldön csak az adott ország nyelvén lehet elérni. Don Juan szerepét külföldi operákban legalább annyiszor énekelte olaszul, mint itthon magyarul.

Három világi, plusz a magyar nyelv. Ötödik a szlovák lenne, amelyet szinte restell megemlíteni. De miért? Miért vannak benne még most is gátlások? Furcsa érzés. Nehéz megmagyarázni! De miért?

A sor végén az ötödik nyelv az ő édes anyanyelve. Tanulta, örökölte édesanyjától, akivel csak nagyon ritkán váltottak magyar szót. A mamához egyszerűen nem tudott magyarul szólni. Akkor sem, amikor már szépen fűzte a magyar szavakat és álmában is magyarul beszélt.

Szegény megboldogult mama! A halála előtti utolsó években már szidta, amikor nagy ritkán meglátogatta.

– Édes fiam, te már keresed a szavakat abban a nyelvben, amelyre tanítottalak.

Ráncos arcán, könnyes szemében megjelentek a szemrehányás és a fájdalom sugarai. Könyörögve kérte, változzon meg, legyen továbbra is hűséges gazdája anyanyelvének, amelyet a tanyák világában, úgy tűnt, örökre magába zárt.

Ezek a találkozások mindig mély nyomokat hagytak benne. Elhatározta, hogy valamilyen úton-módon gyakorolni fogja anyanyelvként a szlovákot. Sajnos erre már soha nem került sor.

De vajon miért? – teszi fel a kérdést. Hisz annyira szerette a mamát, hogy bármit megtett volna érte. És

mégis. Az ő élete, művészi sorsa egészen más irányba sodorta.

De vajon ki vagy mi tehet erről? Gyerekkorában milyen egyszerű volt az élet a tanyák magányos világában. Ott mindenki szlovákul beszélt. Ott-hon is, máshol is. Ez olyan természetes volt, mint az, hogy minden reggel felkel a nap.

Ha valaki szántott, a lovakat szlovákul biztatta. A templomban, a lakodalmakon, a téli disznótorokban szlovákul zengett az ének, a dal.

Vajon miért?

Ezen akkor senki nem törte a fejét. Még most is eszébe jutottak azok a rigmusok, amelyek jókedvre derítették a lakodalmas népet. A vőfély minden ételhez tudott hozzáillő mondókát, amely lakodalomról lakodalomra vándorolt. És nemcsak a mondóka volt változatlan, hanem az ételek is, amelyek szigorú rendben készültek.

Ma már ez a múlté. Hasonló lakodalmat már csak színpadon láthat az ember, amatőrök előadásában. De ez már nem tud olyan hangulatot teremteni, nem olyan, mint otthon, a maguk természetességével, természetességében. És ezt nem lehet elfelejteni. A rigmusok elfelejtődnek, a nyelv kopik, de az emlék örök marad. Ez lenne az érzelmi kötődés? Úgy kötődik az emberhez, mint kéz a testhez. Nem lehet elveszíteni, esetleg amputálni, ami nagyon fájdalmas is lehet.

Vajon milyen mértékben amputálták nála? Pontos válasz sehonnan sem érkezett. Elnyomták a fel-felbukkanó, egymást kergető gondolatok, amelyek a múltba repítették.

A szerző a szlovák eredetit maga fordította le magyarra. A mű Melis György operaénekes életrajzi regénye.

Krupa András

A tél fele

Pál napja a szlovákoknál
(Tanulmányrészlet)

Számba véve a ma élő tradíciót, igen kevés a januári jeles napok száma. A karácsonyi ünnepkör e havi ünnepeit követően mintha kis szünet következne. Vízkereszt után majdnem két hétre jelentkezik az első: Vince napja, s rá három napra Pálé.

Az ebbe az időszakba eső jeles napok hiedelmei, eljárásai jelentős részének időjárásjósoló tartalma van, az év eljövendő terméseredményeit kívánják befolyásolni vagy pedig ezekre következtetnek.

Az egyes hiedelmek, népi ismeretek adatainak táji jellegű kimutatása a hazai szlovákok szétszórtsága, lokalitástudata, a helyi variánsok miatt többnyire nagy nehézségbe ütközik, ezért alkalmazzuk most és a továbbiakban a kutatópontok felsorolását azonosság esetén. Természetesen az érzékelhető régiókra is rámutatunk.

A szlovákok települési helyüktől függetlenül általánosan a tél felének tartják Pál (*Palb, Paula*) napját, január 25. a tél fele (*pou zima je*): Ambrózfalva, Békéscsaba, Csanádalberti, Csóvár, Galgaguta, Galgagyörk, Kardos, Kiskőrös, Lucfalva, Nagybánhegyes, Nagylak, Püspökhátvan, Szarvas, Tótkomlós; (*je pou/pol zimi*): Jásd, Pilisszántó, Öskü, Sári, Sárisáp, Tardosbánya; (*pul žimi*): Kis-huta, Óhuta, Újhuta.

Vallási ismereteiket felhasználva (a hitoktatásban, prédikációkban hallottak Szent Pálnak a damaszkuszi úton bekövetkezett csodás váltásáról), egyúttal az apostoli váltásra emlékezve *pálfordulás*-nak is nevezik: *obráteňie Paula* (Bodonos), *obrátení Paula* (Felsőpetény), *obráceňí Paula* (Piliscsév); *na obrátení Paula* (pálfordulásakor: Kesztlöc).

Több adatközlőnk már csak magyarul említette (Bánk, Csömör, Galgaguta, Mátrászentimre, Mátrászentistván, Mátrászentlászló, Óhuta, Péteri).

Általában többségben vannak azok, akik nem tudják indokolni, miért tartják Pál napját a tél feltételezett közepének. Sokszor ugyanabban a helységben a Gyertyaszentelőt is annak tekintik (pl. Bakonycsernye, Kiskőrös, Níregyháza, Óhuta, Örménykút, Sárisáp), de ehhez a jeles naphoz fűzött különböző hiedelmek és eljárások elmondásával közvetve érzékeltetik, hogy valamennyi hiedelemfelfogásban ennek tudtával tevődött erre a napra.

A kevésbé jó gabonatermő hegyi vidékeken a tél felének Pál napjához kötése miatt vették ezen a napon számba a takarmányt (*krm*). Ha annyi maradt, amennyit feletettek eddig, a népi bölcsesség szerint elégnek bizonyul tavaszig (Csóvár, Galgaguta, Galgagyörk, Szápár). Nemcsak az állati eledelt mérték fel, hanem a kenyérré valót is, ezért a csépléstől az új aratásig tartó gazdasági év felének is (*pol rok*) tekintették: *Ked'do tél dost bolo chleba, a ešče tolko mal do žatvi, todi*

bol spokojní, vitruál ze víživeňúm (ha addig elég volt a kenyér, és még annyija volt aratásig, akkor nyugodt volt, hogy elegendő lesz az élelem – Bakonycsernye).

A medvejóslás is magyarázatul szolgál a tél felének a megállapításához. A hazai szlovák falvaknak több mint a felében Pált jelölik időpontjául. Néhány helységben azt hiszik, hogy ha a medve magatartása további telet jósol, akkor a hideg ugyanaddig fog tartani, mint addig tartott (*ešte budé za telki čas zima, ako dosiav bolo* – Csömör; *esče tolko zima budé* – Sárísáp). Békéscsabai magyarázat szerint azért van Pál napján a tél fele, mert a medve ezen a napon fordul a másik oldalára: *Medved' do Pavla na enom boku leží, po Pavla sa na druhí bok prevráti, za to je pou zima*. (A medve Pálig az egyik oldalán fekszik, Pál-nap után a másik oldalára fordul, ezért a tél fele.)

A jóslások zöme elsősorban arra összpontosít, hogy lesz-e változás a további időjárásban. Egyértelműen a Pál-napi idővel ellentétes időjárás bekövetkezését hirdetik (főként a felejtés teszi, hogy néhány adatközlőnk párhuzamos megvalósulásáról is szólt). Az alaphiedelem ez: ha Pál napján kijön a medve, és meglátja árnyékát a napsütésben, visszamegy aludni, s hosszú tél következik. Ha viszont zimankós az idő, kint marad, és rövid tél lesz: *medved' ak vindé a zazrie slnko, sa vráti naspak, budé zima, ak nežazrie, chitro budé jar* (ha kijön a medve, és észreveszi a napot, visszatér, tél lesz; ha nem látja, gyorsan jön a tavasz – Galgagyörk); *vindé medved', si vidí chládok, todi ešte zinde tanu, a budé dálej zima, ak si něvidí chládok, budé kratšia zima* (kijön a medve, látja árnyékát, akkor még bemegy, és tovább tart a tél; ha nem látja árnyékát, rövidebb lesz a tél – Apatelek). Hasonlóképpen hiszik még az alábbi településeken: Acsa, Ambrózfalva, Bánk, Bakonycsernye, Békéscsaba, Csabacsüd, Csanádalberti, Csomád, Csömör, Csóvár, Erdőkürt, Füzér, Kishuta, Kiskőrös, Mátraszentimre, Nagybánhegyes, Nagyhuta, Nagylak, Nyíregyháza, Örménykút, Péteri, Pilisszántó, Sámsonháza, Sári, Szarvas, Tótkomlós, Ujhuta.

Többnyire hivatkoznak a medve fekvőhelyére is, ahova visszamegy (*do barlangu* – barlangjába: Bakonycsernye, Kishuta; *do brlohu* – Békéscsaba), illetve ahonnan kijön (*z dleri* – a lyukából: Bánk, Csanádalberti, Nagybánhegyes, *ležisku* – fekvőhelyéről: Felsőpetény, *zo skali* – a szikláról: Sárísáp) vagy ahol szemléli az időjárást (*u dziri* – lyuknál: Vágáshuta).

Visszatérésekor rendszerint a másik oldalára fekszik (*láhne si na druhí bok* – Békéscsaba, Kardos, Nagybánhegyes, Nagylak, Püspökhatvan Szarvas). Ilyenkor egyesek szerint negyven napig marad bent (Nagylak, Tótkomlós), ugyanaddig nyalja a talpát is, addig tart a hideg (*za štřicat' dři si labu líže* – Csanádalberti). A várható hosszan tartó tél miatt el kell tenni az ízéket (lerágott kukaricaszár) is, mert még szükség lesz rájuk (*načim zetke skovávať, té ešte dobre pannu* – Sári).

Kesztyölcön úgy vélik, hogy ha a kunyhóját javította, hosszú télre, ha pedig szétverte, korai tavaszra, megre számíthatnak. (*Je pekni čas, medved vinde ven a spravi, napravuje si búdu, bude dlhá zima. A ked je zima, vinde venok, rozhodi si búdu, dóde teplo*.) Mátraszentimrén pedig, ha nem bújt ki, s nem rombolta szét a kalyibáját (*nežrúti si kolibu*), és tovább aludt, hosszú tél lett (*bula dlúha zima*).

Több vélemény szerint, ha jó idő van, a medve nem jön ki, csupán a másik oldalára fordul (Dunaegyháza, Nagybánhegyes). Csak akkor bújik elő, ha rossz

az idő, mert jó időjárásra számít: *Na Paula, ked' ňe, tedi ňe ňeobraci, ostaňe venjak z barlangu* (Pál-napkor, amikor jó az idő, megfordul a medve, s ha nem, akkor nem fordul meg, hanem kint marad a barlangjából – Kishuta).

Bánkon ekkor a Pál nevűeket szidták: *Vibijeme tich Palbu, lēbo eŝte je pou zima!* (Kiverjük ezeket a Pálokat, mert még a tél fele van!) Felsőpetényben pedig még 1991-ben is, ha napfényes volt az idő, így szidalmazták őket: *Pavel ňezaslūži aŇi poudeci, aŇi lter vīno, lēbo je Ňidobří medved'.* (Pál nem érdemel sem féldecit, sem fél liter bort, mert nem jó a medve!) Kiskőrösön a Pál-napi időjárásról általánosan így fogalmaztak: *Na Paula račej vlk zhūkou do obloka, ako žebi slnko zasvietilo.* (Pál-napkor inkább farkas üvöltsön az ablakba, mintsem a nap süssön.) Vagyis inkább rossz időt vártak.

Ha a medve kijön, és szép az idő, magában ezt mondja: *A, drichmat' si ja budēm, lēbo eŝte aj mrcha čas budē.* (Ó, még aludni fogok, mert még ronda idő lesz – Tardosbánya.)

A medve említése nélkül is azt állították, hogy ha kisütött a nap, hideg lesz, s ha havazott, borús nap volt, gyorsan elmúlt a tél (Békéscsaba, Mátraszentimre). Mátraszentimránban, Mátraszentimrén azt is mondták, hogy ha Pál napján nem havazott, és szép idő volt, a tél eltarthatott akár áprilisig is.

Feltehetően a Gergely-féle naptárreform nyomán keletkezett egyhetes eltolódás miatt a bihari szlovákok nem Pál napját, hanem a Gyertyaszentelőt tekintik a tél felének (Almaszeghuta, Bodonos, Solyomkővár). Sőt, Solyomkővárott a Pál-napi szokáseljáráshoz hasonlóan ekkor mérték fel a megmaradt takarmányt, s ha a felét feletették, szerintük a meglévő másik fele már csak a juhok számára elég, a többi lábasjóságnak több kellene a hátralévő időben (a magas fennsíkú településen a tavasz is később kezdődik).

Szintén a naptárreform lehet az oka, hogy a szlovákok lakta helységek egy részében a téli hidegnek melege, illetve a meleg időjárásról hidegre való váltását (ellentétes tartalmú mondással) a Gyertyaszentelő (*Hromnice* – febr. 2.) jeles naphoz is kötik. Nagyon sokan a medvés jóslást is ekkor éltetik. Sokszor ugyanabban a helységben mind a Pál, mind a Gyertyaszentelő napjára alkalmazva (legtöbbször a szomszédok, a jó ismerősök egy része Pálhoz, míg mások Gyertyaszentelőhöz ragaszkodnak).

A vizsgált települések közel egyötödében mind a két naphoz fűzik (Apatele, Bakonycsernye, Bánk, Csanádalberti, Csömör, Erdőkürt, Mátraszentimre, Óhuta, Örménykút, Pilisszántó, Sárisáp). Ezek a helységek valamennyi hazai szlovák lakta régióhoz tartoznak, tehát országos szóródású az ismeret. Számuk többre is tehető, mert sokan ugyan Pál napja mellett kardoskodtak, de hivatkoztak arra is, hogy mostanában olvasták, hallották, hogy a Gyertyaszentelő az időpontja. Tehát a medvés jóslat idejét illetően egyfajta integrálódási folyamat zajlik le napjainkban. Ebben szerepet játszhat a migráció is, hiszen a lakosságcsere és az iparosítás nyomán szinte mindenhová új lakossági rétegek költöztek be, amelyek szintén módosíthatták a medvés jóslás időpontjáról vallott nézeteket.

A 20. század utolsó harmadában gyűjtött adatok tanúsága szerint a Gyertyaszentelő „javára” tolja ezt a hiedelemvéleményt a tömegkommunikáció is, mert mind a rádió, mind a televízió az e napi híradásaiban időjárásjóslás céljából jelképes riportokkal rendszeresen „felkeresi” az állatkerti medvéket. De a szlo-

vákokkal együtt élős a környező magyarok mai hiedelemismerete is inkább a Gyertyaszentelőhöz kötődik. Ezt a kettős időpontot ugyanaz a tapasztalati élmény idézhette elő, mint a kora téli időszakban a hóra várás több jeles napnál érzékelhető ismétlődését is, mármint hogy az időjárás szeszélyei folytán ezek az időjárási jelenségek nem valósulnak meg egyetlen jeles napon, hanem mind a kora téli, mind a télutói szakaszban változó időpontokban jelentkeznek.

Azt is hitték, hogy Pál napján a leghidegebb a tél (*todi je največšia zima – Mezőberény; je najstudeňejše – Terény*). Ha pedig valóban kemény hideg volt ezen a napon, Galgagután azt mondták, hogy erősek a Pálok (*Paulovia boli mocní*). Terényben is dicsérték őket: *ako je studení ten Palb!* (de hideg ez a Pál!). De ha locspocs jött, kigúnyolták őket: *tak sa len dopíšall Palovia!* (de jól bepisiltek a Pálok!).

Békéscsabán ugyanakkor úgy vélték, hogy a szép, derült idő jó termést jóslt: *Ač je jasno budú dobrí rok. Ak sviatí slnko budú hojná úroda.* (Ha fényes az idő, jó év lesz. Ha süt, jó termés lesz.) A derült éjszakai égbolt is ezt jelezte:

*Kelko hviezdov,
telko krížov.*

(Ahány csillag,
annyi búzakereszt.)

Nyíregyházán, Tótkomlóson is gazdag évet jóslt:

*Až bou Pavla jasní
bou sellak štásní.*

(Ha Pál fényes volt,
szerencsés volt a gazda.)

Viszont egy békéscsabai jóslat szerint kevés lesz a görögdinnye, ha süt a nap (*ač sviatí slnce, málo budu gerege*).

A ködös, nyálkás Pál-nap rosszat jelentett az emberre, állatra egyaránt. Békéscsabán szlovákul és magyarul is idézték a közismert verses regulát:

*Pál jön köddel,
halál jön döggel.*

*Palb takí šalb,
prídé na pou zime
dá brloh na sviňe.*

(Pál olyan bolond,
a tél felén jön,
a disznókra vést hoz.)

Ak je hmla, budu velá chorí.

(Ha köd van, sokan lesznek betegek.)

Tótkomlóson a Pál-napi széljárás szerint is értékelték a beálló gazdasági évet: ha keletről fúj a szél, jó, ha délről, közepes, s ha északról, gyenge termést adott. Csanádalbertin az e napi szeles idő alapján általában rossz évre számítottak: *Ked'je vetor, je planí rok.* (Ha szél van, rossz az év.)

A termékenységre való késztetés időpontja is volt Pál. Mivel a közeljövőben kezdtek tojni a libák, a délkelet-alföldi szlovákoknál a gazda vagy a gazdaszony megfogta a libát, s öklével vagy sütőlapáttal (*pekáca lopata*) annyiszor ütött a hátára, ahány tojást várt tőle (Csanádalberti, Nagybánhegyes, Nagylak, Tótkomlós).

Amiként Lucakor – az egykori téli napforduló napján –, Pál napján is (mely a páförduló értelmében kezdőnap is), rendszerint sütöttek pogácsákat (*pavlovňika* – Pál-napi pogácsa).

Korábban ahány családtag volt, annyi pogácsába szúrtak tyúktollat (*slépačvo piera*), s a kemencéből kivéve megnézték, melyiküké milyen: akinek teljeseen leégett, meghalt, akinek megpörkölődött csupán, az beteg lett, csak az ép toll jószolt egészséget. Az utóbbi időben ezt a rituális haláljóslást a pogácsa (*púchňe, slatkáňe, bagáňe*) sütése alkalmából a dél-alföldi szlovákoknál csak ott végezték, ahol Pál nevű volt a gazda vagy valamelyik családtag (Békéscsaba, Csanádalberty, Elek, Nagylak, Szarvas, Tótkomlós): *Ten robiu, čo mau Palá.* (Az csinálta, akinek Pálja volt – Békéscsaba.) Napjainkban a Pál nevű családtag tiszteletére még szintén sütnek pogácsát, de a rituális tollas haláljóslásra legtöbbször egyáltalán nem emlékeznek (Ambrózfalva, Apatalek, Galgaguta, Nagybánhegyes, Nagylak, Pitvaros): *Pavlovňike ždi boli, krumplóvie bagáňe, lébo apovka boll Paló.* (Pál-napi pogácsa mindig volt, krumpli-pogácsa, mert az apu Pál volt – Pitvaros.) Nagybánhegyesen termékenységi serkentés céljából is sütöttek pogácsát, hogy a libák többet tojjanak. Mint az adatokból kitűnik, a Pál-napi pogácsával kapcsolatos hiedelemeljárás a hazai szlovákok középső régiójában maradt meg.

A karácsonyi ünnepkörön túl most is előfordult, hogy a gúnárnak fokhagymát és borsot adtak, hogy kemény legyen (*žebi bou tuhí* – Csanádalberty), és hogy jobban tojózzon (*žebi lépšie dláviu* – Békéscsaba).

A középső nagyregióban (Nógrádtól Békés megyéig) újabban, a farsangra való tekintettel is, csörögét (*herovke*), fánkot (*pampúche, pampúške, fánke*) sütöttek Pál napján (Bánk, Csömör, Nagybánhegyes, Nyíregyháza, Péteri), ill. papsapkát, túróstáskát (*pavlovňike, tvarohovie čiapke* – Csóvár), buktát (*buchti* – Mezőberény), ezekkel kínálták meg a névnapozó vendégeket: *Kto mau Palá, pohost'ení bou* (akinek Pálja volt, vendégül látott – Csóvár); *Todi boll faršange a Pal'ov zme tak odmieňall.* (Akkor volt farsang, s a Pálokat így köszöntöttük fel – Péteri.) Mivel Pál napja farsangi időszakra esett, a Pest környéki szlovákok által is lakott helységeken az 1930-as évekig fonóbeli táncmulatságot rendeztek, mintegy befejezve a fonást (Csömör), illetve általában bálát rendeztek (Csomád). A Pál-napi táncokon is ugráltak a magas kenderért (Felsőpetény).

Pál napján az Alföldön nagyobb méreteket öltött a disznóvágás is. A népi felfogás szerint ez az időpont azért volt a legalkalmasabb, mert még nagy hidegek voltak, s a karácsony előtti disznóölés frissen ehető disznóságai már elfogytak.

A disznóvágáskor a tél tartamára a hízó lépe (*szliza*) alapján is jószoltak: ha vastag és hosszú, sokáig lesz még tél, ha rövid és vékony, nem sokáig tart már (Nagylak).

A főként Pál nevű gazdánál a disznótort összekötötték a névnapozással (Békéscsaba, Csanádalberty, Mezőberény, Tótkomlós stb.). A Pálokat a közismert köszöntő verssel köszöntötték fel:

*Pamodaj zravia,
ako ľudia vravia.*

Naší starí ocovia boll proroci,

Aggyisten egészséget,
miként az emberek mondják.

A mi öregapáink próféták voltak,

*pill vínko do pounoci.
Od pounoci do poluňa,
preto boli svatí ľudia.
Glon, glon!*

Nak pán boh živia aj tento dom,

*aj nás šeckich, Palóv, čo zme v ňon,
v tomto vašon príbitku.*

*Isten éltešen,
vínko vipijen.*

*Na rok ač dožijen,
tak ván ešte krajšie
zavinšujen!*

bort ittak éjfélig.

Éjféltől délig,
ezért voltak szent emberek.

Csinn-csinn!

Hadd éltesse az isten ezt a házat,

a Pálokat

és mindnyájunkat, kik benn vagyunk
ebben a lakásukban.

Isten élteszen,
a bort kiiszom.

Egy év múlva, ha megérem,
még szebben
köszöntöm fel!

(Telekgerendás)

Ocsovszki Ildikó

Večierkára szólít

A citera a dél-alföldi szlovákok kultúrájában

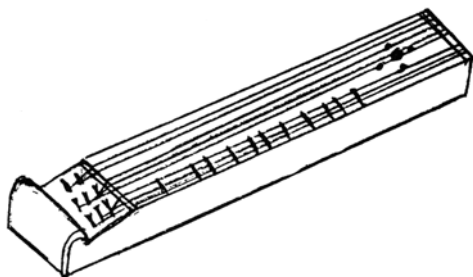
A magyarországi szlovákok körében a citera komoly hagyományokkal rendelkezik. A 18. századi szlovák telepések és a citera különböző irányból, de körülbelül egy időben érkeztek a Dél-Alföldre, ahol egymásra találtak. A Magyar Királyság északi megyéiből, a mai Szlovákia területéről magukkal hozott és a Dél-Alföldön alkotott, illetve a magyar környezettől átvett dallamokat nagyapáink két évszázadon keresztül ezen a hangszeren szólaltatták meg. A gazdaságokban, a tanyákon a XX. század közepéig egy-egy mezőgazdasági munkafolyamat befejeztével előkerült a mestergerendáról a gazda citerája és – hasonlóan a környéken élő magyar parasztokhoz – vidám esti multság – „večierka” vette kezdetét.

Ladislav Leng a citeráról szóló munkájában (*Slovenské ľudové hudobné nástroje*) a következőket írja: „A citera doboz formájú húros hangszer, diatonikus hangsorral. A fogólapon a szögek egy sorban találhatók. Régebben a húrokat lúdtollal pengették, ma már műanyagból készített pengetőket használnak. A dallamjáték során a dallamhúrok megrövidítésére vastagabb lúdtollat használtak. A citera egész Szlovákia területén, de legfőképpen Dél-Szlovákiában volt elterjedt hangszer. Az első világháború előtt Strekov nevű faluban nem volt olyan család, amelynek ne lett volna citerája. Ma egyre kevesebb az előadók száma a Dél-Alföldön is.”

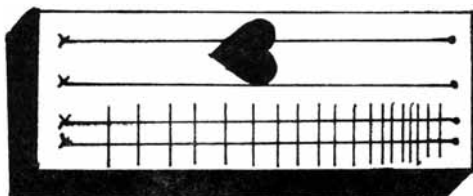
Leskowsky *A citera* című cikke szerint ez az ázsiai eredetű, Nyugat- és Észak-Európában is elterjedt hangszer a 19. század elején jelenik meg a mai Magyarország területén. A Dél-Alföldön az egysoros diatonikus felosztást kétsorosra egészítették ki. A második sorban a hiányzó félhangokat helyezték el. Így alakult ki a kétsoros dél-alföldi citera.

A citerát sok helyen – például a Békés körüli tanyákon – tambura néven is emlegették. Ján Krasko a *Muzeálna slovenská spoločnosť* című folyóiratban (20. évfolyam 7. old.) tambura néven ír le egy gyermekciterát. A leírás szerint kisfiúk készítenek ilyen hangszert Békéscsabán.

Leskowsky szerint a mai tambura a 19. század végén alakult ki a kanál for-

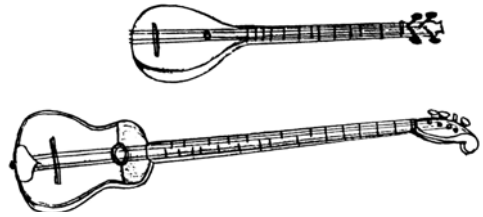

Egysoros diatonikus citera

Csabai gyermekcitera Ladislav Leng *Slovenské ľudové nástroje* című könyvéből

májú citerából. A kétsoros diatonikus hangsort a fogólapon kromatikus sorrá alakították. Ekkor jöttek létre a 4-5 tagú tamburazenekarok.

A tamburához hasonlóan a 20. század 60-as éveitől, a pávaköri mozgalom erősödésének idején sorra alakultak a citerazenekarok is. A nagyobb hangterjedelem érdekében ma háromféle citerát használnak: prím, tenor, basszus. Sőt, néhány csoport bőgőciterával is kiegészítette zenekarát.

Egysoros és kétsoros kanálcitera
Leskowsky írásából

Az 60-es évektől a pávaköri mozgalom hatására a magyar népdalkörökhöz hasonlóan szlovák népdalkörök is alakultak, melyek a szlovák népdalok, népzene ápolásával foglalkoztak. Szinte minden dél-alföldi szlovák népdalkör mellett működtek citerások. A citera a fiatalok körében is divatos hangszer lett. A 80-as években országsszerte sorra alakultak a gyermek és ifjúsági citerazenekarok. Így történt ez a szlovák településeken is (Szarvas, Békéscsaba, Csorvás, Mezőberény, Püspökhatvan, Galgagyörk, Öskü). Az együttesek egymástól elszigetelten működtek. A kezdők gyakran szakmai segítség nélkül próbálkoztak a hangszer megismerésével, mások járatlanok voltak a magyarországi szlovák népdalok világában. Szükség volt egy közös alkotóműhelyre, ahol a csoportok tapasztalataikat megoszthatták egymással, illetve szakemberektől segítséget kaphattak. Ez volt a célja az Acsán 1989-ben megrendezett első magyarországi ifjúsági szlovák citeratábornak. A tábor sikeresnek bizonyult, azóta összesen 17-szer került megrendezésre.

A Csabai Szlovákok Szervezete 1996 óta gazdája a minden évben megrendezésre kerülő szakmai tábornak, melyben citerásaink megismerkedhetnek a népi hangvétellel, a citerajáték és a szlovák népdaléneklés sajátosságaival.

Szlovák népdalkincsünk megőrzése és hiteles előadása ma is nagyon fontos a dél-alföldi szlovákság számára. A megőrzés és továbbadás érdekében dalkörvezetőinknek, népdallal foglalkozó pedagógusainknak, citerásainknak meg kell ismerkedniük a népi hangvétellel, a citerajáték és a szlovák népdaléneklés dél-alföldi sajátosságaival, dalanyagával. Ezért a Csabai Szlovákok Szervezete a citeratáborok megszervezése mellett pedagóguskórust, népdalköröket és ifjúsági citerazenekart tart fenn, számukra szakmai programokat biztosít.

Mit énekeltek a dél-alföldi szlovákok?

Mint énektanár és népdalkörvezető sok szlovák népdalt gyűjtöttem és tanítottam a dél-alföldi szlovákok körében. Az alföldi szlovák népdalok egy része a bartóki rendszerezés szerinti új stílusba sorolható. A mai szlovák népdalkörök szinte kizárólag ezeket a dalokat éneklék szívesen és tekintik sajátjuknak. Népdalkincsünkben azonban szép számmal akadnak régi stílusú, illetve a két említett kategória egyikébe sem sorolható dallamok. A mai adatközlők ezek nagy részét már nem ismerik, idegen dallamként fogadják.

A régies szlovák dallamok gyökerei a középkorba, vagy annál korábbra nyúlnak vissza. A középkorban a vándorzenészek révén sok dallam bejárta egész Európát, így eljutott a szlovák népi kultúrába is. Nyugodtan merem állítani, jó pár dallamunk az európai örökség része.

Hosszú évek óta azon fáradozom, hogy ezeket az elfeledett régi dallamokat felelevenítsem, újra megismertessem a dél-alföldi szlovákokkal. Érzékeltetni szeretném, hogy milyen gazdag és értékes kinccsel rendelkezünk. A teljesség igénye nélkül régies dalaink közül megemlítek néhányat.

1. Elsőként a középkori eredetű *vágáns ritmusú táncdalokra* néhány példa:
Zašou ja tam do hostinky – Nyíregyháza (Dancs–Német: Orié šuhaj, 16. szám, 36. old.)
Tajšlo diovča na vodičku – Kiskőrös (Š. Lami: Keď si ja zaspievam: 300. sz. 321. old.)
Stratila som z vačku ručník – Márianosztra (Š. Lami: Výročné zvyky...: 303. old.)
2. A proporciós gyakorlat nyomán kialakult *aszimmetrikus ritmusok* állandósult formáit is őrzik dallamaink:
Na Kereši šaty prala – Békéscsaba, dallamváltozata: Hej, Vargáné – Vésztó, mazurkaritmus (3/4 ti-ti tá tá / ti-ti tá tá), katonadal
Polá tých Velkých – Mezőberény (párosító)
Na Beríni vyhlásili – Mezőberény (csúfolódó) 6/8-os dallamok trocheikus ritmussal (6/8 _ . _ . / _ . _ .) Ez a típus Közép-Európában terjedt el.
Nosím, nosím vrbovo kľbiečko – Tótkomlós (a húsvéti vesszőzés szokását őrző gyermekdal) 3/8-os dallam
V tej rajskej záhrade – Rudabányácska (ballada, 3/4-es lüktetésű lakodalmi szokás dallam)

3. A középkori zenei gyakorlat hagyományait őrzik azok a dallamok is, melyeken belül *hangnemváltás* történik, a dúr hangnemben kezdődő dallam moll zárlatot kap. Ilyen „*dúr-moll*” dallam például a Wenich Károly által 1894-ben Békéscsabán gyűjtött „*Moj sa frajer fšade chváli*” kezdetű népdal is.

Hangnemváltás történik a „*Veje vetrík proti mne*” kezdetű dallamban is, melyben a 2. sor domináns zárlatot kap (m m r r m s fá / m m r fi s s). Huszita dallamokban, illetve Jiří Tranovský evangélikus szlovákok számára 1636-ban összeállított és kiadott vallásos énekgyűjteményében található ilyen dallamfordulatok.

4. Különleges dallamaink nagy része a szokásdallamok és a *balladák* körében található. Lami István 149 balladát közöl a *Slovenské ľudové balady v Madársku* című balladagyűjteményében. A Dél-Alföldön 25 ballada ismert, melyek témájuk szerint 11 csoportba sorolhatók. Ez utóbbiakat az alábbi táblázatban foglaltam össze.

Dél-alföldi balladák

	1. verssor	Téma	A gyűjtés helye	Gyűjtemény
1.	Milá, keď chceš mojou byti	A lányról, aki meg- mérgezte bátyját	Békescsaba	I. Očovská: Čabiansky spevník – 200. oldal
2.	Choj, ty sestra	„	Mezőberény	I. Očovská: Na berínskom moste – 154. oldal
3.	Za horámi, za vodámi	„	Tótkomlós	Dr. Miroslav Brna: Žiaľ mi je – 117. oldal
4.	Za horámi, za vodámi	„	Szarvas	Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási – 127. oldal
5.	Deže si ti bola, diovka moja?	A lakodalomban meg- mérgezett leányról	Békéscsaba	Čabiansky spevník – 201. oldal
6.	Kdeže si mi bola	„	Mezőberény	Na berínskom moste – 102. oldal
7.	Deže si mi bola	„	Szarvas	Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási – 114. oldal
8.	Cinterín, cinterín	Az árva lányról	Békéscsaba	Čabiansky spevník – 232. oldal
9.	Pod horou, pod nebom	„	Tótkomlós	Žiaľ mi je – 122. oldal
10.	Mať moja	„	Tótkomlós	Žiaľ mi je – 87. oldal
11.	Hoja, hoja má	A kedvesénél megölt fiúról	Békéscsaba	Čabiansky spevník – 99. oldal
12.	Široký jarček	„	Mezőberény	Na berínskom moste –104. oldal
13.	Keď ty prídeš k nám	„	Tótkomlós	Žiaľ mi je – 41. oldal
14.	Vychodí zora	„	Szarvas	Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási – 125–126. oldal
15.	Pri brode, na brode	„	Békéscsaba	Čabiansky spevník – 205. oldal
16.	Chodila Parajka	A Körösbe fulladt fiúról	Mezőberény	Na berínskom moste –151. oldal
17.	Janíkova mati	„	Szarvas	Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási – 120. oldal
18.	Hora, hora	A lányról, akinek test- vére meghalt a hábo- rúban	Mezőberény	Na berínskom moste – 152–153. oldal
19.	Sestra brata milovala	„	Tótkomlós	Žiaľ mi je –141. oldal
20.	Stojí vojak na varte	A harcba induló lányról	Tótkomlós	Žiaľ mi je –146. oldal

21.	Janík, Janík, šíry zbojník	A betyár feleségéről	Békéscsaba	Čabiansky spevník – 203. oldal
22.	Zaletela lastovienka	A sebesült katonáról	Mezőberény	Na berínskom moste – 82. oldal
23.	Ked' som prišov domov	A háborúból hazatérő katonáról	Békéscsaba	Čabiansky spevník – 192. old.
24.	Košelka tenulká	„	Mezőberény	Na berínskom moste – 157. oldal
25.	Šaštinský perníkár	A török rabolta lányról	Szarvas	Blaskó Mihály kéziratában

A kis hangterjedelmű (s, l, d r m f) „*Košelka tenulká*” kezdetű ballada aszimmetrikus ritmusa (7/8 és 5/8) elsősorban a Balkánon és a moldvai magyarok zenéjében megőrzött táncritmus. Hogyan kerülhetett ez a dallam a berényi szlovákok népdalkincsébe, rejtély! Tény, hogy az adatközlő édesapja gyűjtőtevékenysége révén több régies dallamot őrzött meg, melyekre kortársai már nem emlékeztek. A dallam tulajdonképpen egy periódus, mely két részből áll: A/B. Mind a két részt 3-3 frázis alkotja 6+6+4-es szótagszámmal. A kétsoros dallamszerkesztés is a középkori táczenei gyakorlat emléke.

Az adatközlő a dallammal sajnos csak egy versszakot tudott felidézni, melyben az édesanya által megvarrt ing motívuma szerepel. További információk gyűjtése érdekében áttanulmányoztam pár népdalt, melyben az említett motívum szerepel. A „*Jarabí kohútik*” kezdetű mezőberényi lakodalmas dalban az inget a fiú kedvese varrta. A vanyarci „*Sedev Janík, sedev*” kezdetű betyárdalban (Ján Manga: *Z minulosti Veňarcu*, 147. old.) az inget Janík kedvese varrta, s közben vidáman énekelt. Mikor a fiúnak odaadta az inget, keservesen zokogott. A békéscsabai szövegváltozat „*Ked' som prišov domov*” kezdettel a harcból hazatérő katona esetéről szól. Szülei nem ismertek rá, de kedvese felismerte az ingról, melyet ő maga varrt neki. A csabai dallamváltozat áll legközelebb a berényihez (moll dallam 3/8-os, 5/8-os aszimmetrikus ritmussal, kis – 8 hangból álló – hangterjedelemmel). A berényi dallam szövegét a vanyarci és a csabai változatok segítségével, mint a visszatérő katona balladáját rekonstruáltam:

*Ked' som prišov domov zo z dálekej vojny, radadajdom,
Var mňa nepoznali, rodičovia moji, radadajdom.*

*Ale ma poznalo susedovo diovča radadajdom,
Po tej košelôčky, čo mi ona šila, radadajdom.*

*Košelka tenulká, šila ju má milá, radadajdom,
Šila ju s hodvábom, pod zeleným rajom, radadajdom.*

*Ked' ju ona šila, pekne si spievala, radadajdom,
Ked' mi ju dávala, žalostne plakala, radadajdom.*

*Mikor a harctérről hazatértem,
Nem ismertek rám szüleim.*

*De felismert a szomszéd lány
A nekem varrt ing alapján.*

*Vékony ingecske, a kedvesem varrta,
Selyemmel varrta, a zöld lugasban.*

*Amikor varrta, szépen énekelt,
Mikor nekem adta, sírt keservesen.*

Középkori francia dallamtípus variánsát őrzi a Szarvason gyűjtött „Šaštinský pernikár” kezdetű ballada. Dallamát szűk ambitus, valamint a kettes és hármas értékcsoportokból kombinált sorképletek jellemzik. A szakirodalom szerb, horvát, magyar, román, görög, olasz, francia és breton változatait jegyzi. A szlovák változatok:

Na sarvašskom moste – Szarvas, lakodalmas szokás, Alexander Móži gyűjtésménye

Tam hore, tam dole – Püspökhatvan, Lami István gyűjtése (kézirat)

Píše Ľurek listi – Nógrád, Lami István gyűjtése

A dallam magyar változatai.

Bartók I. 373–376 (186a), Vargyas 313 (29)

A halálra hurcolt menyasszony (Bodor Katalina)

A szégyenbe esett leány

Mennybevitt leány

Kegyetlen anyós (A magyar zene története, 57. sz. melléklet).

Jöjj meg, Duna (Kallós Zoltán: *Balladák könyve* – Magyar Helikon – 1977)

A halálra táncoltatott leány

Zuzana Šnidrová, 1926. Kardoš /Irminček/

Na sar - vaš - skom mos - te
dva ho - lu - bi se - dia,
Ľu - dia im zá - vi - dia,
Že sa ra - di vi - dia.
*2. strofa 3. takt.
Ved je to pek - ná vec.

5./A Az észak-magyarországi szlovákok szép számmal őriztek meg karikázó dallamaikban régies elemeket, mint a rubato sétálás, a többszólamú ének és az antifónia (solo-tutti). A szlovák karikázók egy része szorosan kapcsolódik a tavaszi népszokásokhoz (Jarné chorovody – Tavaszi sétálók). A népszokások nemcsak középkori, de annál régebbi elemeket is tartalmaznak. Ilyenek nemcsak a tavaszi, de a lakodalmas sétáló dallamok is. Nagy örömmre ezek a szlovák különlegességek a magyarországi szlovákok népdalkincsében is fellelhetők.

Példákat e daltípusra a mai gyermekdalok között találunk: *Seje Peter proso* (gyülekező ének), „*Prepletám pančuške*” (fonás imitálása). A dallamot Galgagyörkön 3/8-os, más településen 2/4-es ritmusban éneklük. Ez a jelenség a középkori proporciós gyakorlat eredménye. A dallam farsangi változata „*Fašange, Fašange*” kezdősorral szintén mindkét ritmusváltozatban ismert a magyarországi szlovákok körében. A feketevasárnapi kiszehordás töredék dallamai is

a gyermekdalok között maradtak fenn: „Navaríme, navaríme čierneho piva”. A tótkomlói „tojásolás” és a békéscsabai „kismenyecske járás” a virágvasárnap-i tavaszköszöntő rítusok maradványai. A többszólamú éneklés hagyományát Magyarországon a pilisi falvakban élő szlovákok őrzik. Kétszólamú tavaszi sétáló például a „Neni lepší ako z jara” kezdetű dallam.

5./B A lakodalmas sétálók dallamai közül egy dallam változatait éneklük az észak-magyarországi szlovákok a következő kezdősorokkal:

„Ten fizerskí plebán”, „Popad’ Eržo” (Füzér), „Idze svadba” (Vágáshuta), „Idzeme my z doly” (Rudabányácska). Hosovskij, ukrán népzene kutató szerint ezek ukrán lakodalmas sétálók, úgynevezett „ladkanky”-k. A szlovák lakodalmas sétálók funkciója azonos az ukránokéval.

Szerkezeti szempontból is nagy a hasonlóság a két nép lakodalmas szokásdallamai között. Szintén hat szótagosak, dallamkészletük többnyire dó-hexachord, gyakran kezdik a verssorokat „Ej” szótaggal, kibővítve így hét szótagra a verssort. Ilyen ősi szláv lakodalmas szokásdallamot őriztek meg a sarvasiak

Mária Bobvošová, 1937. Sarvaš

Ej, o - tvá - raj - fe vrá - ta,
Ej, no - vot - ná ro - dí - na,
Veď zde - la - ka i - de - me,
Ej, veľ - ká nám je zi - ma.

„Ej, otvárajte vráta” és a püspökhatvaniak „Bábence, bábence” kezdősorral. Ezek a dallamok gyakran kezdődnek dó-ré-mi hangokkal, mint a középkori gregorián dallamok, s ritmusuk hasonlít a vágánsdalok ritmusához. A középkori kultúra tehát megkönnyítette e dallamok fennmaradását és további fejlődését, sőt, proporciós változatuk kialakulását is. A csabaiak például a

„Cinterín, cinterín” és a „Môj zelený veniec” kezdetű dalokat keringőritmusban éneklük.

Szeretném, ha a szlovák népdalkedvelők, népdalkörök, citerazenekarok e dallamokat is tovább éltetnék. Zenei kultúránk így teljes. E dallamok egy része ősi szlovák hagyatéék, más része a középkori európai kultúrából hagyományozódott ránk.

Szakirodalom

Cyrl Zálešák: Ľudové tance na Slovensku (1964 Vydavateľstvo Osveta – Bratislava)

Magyar néptánc hagyományok (Zeneműkiadó Bp. 1980) – 133–134. old.: Martin György: „A fegyvertánc, mutatványos szólótánc, hajdútánc”

Volodimir Hošovskij: U pramenů lidovej hudby Slovanů (preklad z ruštiny) Editio Supraphon – Praha 1976

Zbierky ľudových pesní

Štefan Lami: Slovenské ľudové balady v Maďarsku (Bp. 1981)

Štefan Lami: Výročné zvyky

Štefan Lami: Keď si ja zaspievam

Ildika Očovská: Čabiansky spevník (Békešska Čaba, 1994) Vydavateľ: Pamätný dom Mihálya Munkácsyho

Ildika Očovská: Na berínskom moste (Polhý Berinčok, 1998) Vydavateľ: Organizácia Slovákov v Polhom Berinčoku (2000)

Alexander Móži: Na sarvašskom moste – (Sarvaš 1999)

Zbierka slovenských ľudových pesní zo Sarvaša

Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási sarvašskej slovenčine (Sarvaš 2003)

Michal Blaško: Zbierka sarvašských ľudových pesní v rukopise zberateľa

Kallós Zoltán: Balladák könyve (Magyar Helikon, 1977)

Ondrej Ivičiak: Zahrajte mi muzikanti (Báčsky Petrovec, 1994)

Dancs Lajos–Németh Zoltán: Orié šuhaj Tírpák népdalok

János Manga: Z minulosti Veňarcu (štúdia), Vydavateľstvo učebníc Bp. 1978.

Miroslav Brna: Žiaľ, žiaľ, žiaľ mi je (Zbierka komlóšských slovenských ľudových pesní)

Illés Károlyné

Napszövetre mentve

Békési ködmönminták népművészetünkben

A Békés megyei szlovákok ünnepi viseletében fontos szerepe volt a szűcsök által készített díszes ködmönöknek. Így nem hiányozhatott a férjhez menő lányok kelengyéjéből sem. Mindig megbecsült ruhadarab volt, kopottan vagy szakadtan is tovább őrizték. Talán ennek is köszönhető, hogy a népi díszítőművészetünk számára inspirációt adó ködmönök aránylag szép számban megtalálhatók múzeumainkban és a magángyűjteményekben. A Békés megyében élő és dolgozó szűcsök jól ismerték a megrendelőik eltérő ízlését, igényeit, s ennek megfelelően alakították ki a készítendő ruhadarabok jellemző jegyeit és díszítő motívumait.

Nemzetiségeink közül a legnagyobb lélekszámú közösség a szlovákság volt megyénkben. A 19. század elején több szűcsközpontja is alakult. Ezek a következők: Szarvas, Békéscsaba, Tótkomlós, Mezőberény. A kiváló mesterek a szűcsközpontokra jellemző sajátos kompozíciót, díszítményt, színvilágot, szabásvonalat fejlesztettek ki, mely egymástól és a magyarokétól is eltért.

E tanulmány célja bemutatni, milyen erőfeszítéseket tettek a megye művelődési intézményeinek munkatársai, az egyes települések lokálpatriótái, a népi kultúrát tisztelő és szerető egyének sokasága a szlovák nemzetiségi kultúra említett szegmensének fennmaradásáért, azért a motívumvilágért, mely tovább él napjaink népi iparművészetében a szlovák lakosság számarányának csökkenése ellenére.

A népművészeti alkotások egyik alapfunkciója, az esztétikai élményszerzés, a szépség, a harmónia iránti vágy kielégítése, független a nemzetiségektől. Így nem csoda, hogy a régi szlovák mesterek munkái a hatvanas évek végén egyre gyakrabban kerültek az érdeklődés középpontjába, mint megújuló népi díszítőművészetünk tiszta forrásai. Erre az időszakra tehető a megyei díszítőművészeti mozgalom éledése. A feladat s a cél nagyszerű! Megyénk népművészeti hagyományainak felelevenítése, ápolása és minél szélesebb körben való megismertetése. Legelőször a szűcshímzésekhez nyúltunk, melyek nagyrészt szlovák eredetűek. A szűcsmunkák próbára tették, s egyben megerősítették a mozgalmat. Gyűjtésük, feldolgozásuk és művelésük vált az akkor alakuló szakkörök feladatává, s ez tovább erősítette a bontakozó mozgalmat. Kaszaperen, Békéscsabán, Nagybánhegyesen, Mezőberényben, Szarvason néhány lelkes és ügyes kezű asszony szervezte meg ezeket az öntevékeny csoportokat. Az akkori Mezőkovácsházi Járási Művelődési Központ bázisfeladata volt a szakkörök létének és munkájának megerősítése. 1970-ben indult az első népi díszítőművészeti szakkörvezetői alapképzés is a megyénkben, melynek központilag jóváhagyott tematikája volt, s a Megyei Művelődési Központ szervezte. Így a szakkörök vezetése hozzáértő emberek kezébe került. A szakkörvezetők neves néprajzosok biztatására (Borbély Jolán, Flórián Mária, Fügedi Márta, Varga

Marianna) alkotóelemeire bontották a ködmönök ornamentikáját, s az új funkcionak megfelelően a régi hagyományok tiszteletben tartásával – folthatás, motívumok, színek – próbálták újrafogalmazni és a mai használatnak megfelelően alkalmazni ezt a csodálatos mintakincset. Nem volt könnyű dolguk, hisz a bőrre varrott ornamentikát textilre kellett „áttenni”. A hagyomány korszerű alkalmazásával ki kellett alakítani a legmegfelelőbb kompozíciót terítőre, asztali futóra, párnára, függönyre, viseleti darabokra, melyek már textiltől készültek. Mások lettek a mintaelhelyezés szabályai ezeken a tárgyakon, mint a ködmönökön voltak, hisz ott a díszítmények az irharátétekhez igazodtak. Az újratervezésnél – a hagyományos szűcsornamentikának megfelelően – két rendezőelvet kellett szem előtt tartani: a ritmust és a szimmetriát. A minta és a színhagyomány figyelembevételével aztán az egyes szűcsközpontok sajátosságaira következtetni lehetett. Hisz a legszínesebb, legdíszesebb, legapróbb mintaelemekből álló ornamentika a tótkomlósi szlovák ködmönök jellegzetessége, míg a békéscsabai és mezőberényi ködmönök díszítményeire az egyszerű, világos, áttekinthető, levegős mintaszerkezet és az erős felső tagolású apró elemekből összeállított motívumkincs a jellemző. A szarvasi szlovákok ködmöne mind színeiben, mind formakincsében a legpuritánabb. Ezeket a helyi sajátosságokat kellett figyelembe venni ahhoz, hogy az új alkotások magukon viseljék a szűcsközpontok helyi jellemzőit. Csak így volt lehetséges megőrizni egy közösség századokon át kialakult ízlését, forma-, motívum- és színvilágát.

Az alapanyag kiválasztása is nagy feladatnak bizonyult. Erről a munkáról a szűcsmunkák felgyűjtésének, a motívumok újrafogalmazásának elindítója, Szabóné T. Nagy Zsófia így beszél:

„Az volt az első probléma, hogy milyen alapanyagra varrjunk. Nem követek el szentségtörést, ha a bőr helyett textilen jelenítem meg a szűcsvirágokat?! Először nyers színű filcre nyomtam elő a mintákat, ezek szépen sikerültek, de állandó használatra nem feleltek meg, mert körülményes az anyag tisztán tartása, filcesedik, formáját, alakját veszti. Később a nyers színű, egyenletes

Tótkomlósi ködmön

Békéscsabai ködmön

szövésű lenvászonra dolgoztunk, de folyamatos beszerzése nem volt biztosított. Végül olyan alapanyagot találtunk, amely a kereskedelemben kapható, a homokszínű napszővetet.”

Ez a választás megfelelőnek bizonyult, azóta a legszebb alkotások homok- (bézs) színű és nyersfehér szövetre készülnek. Ezek a színek hasonlítanak leginkább az eredetileg használt bőr színére. A szöveten használt hímzőfonal a kereskedelemben a mai napig kapható Mouline osztott hímzőfonal két szála volt. A fonal selymes fénye hasonlít a ködmönökön használt szűcsselyemre, s ugyanakkor a mosást, vasalást jobban bírta. A zöld szín két színárnyalatának kikísérletezése Chabrecsek Andrásné nagybánhegyesi szakkörvezető nevéhez fűződik. Azt a két árnyalatot találta meg, ami mellett a többi szín „él” és nem ríki.

A szakkör szlovák asszonyai jól ismerték a vetett ágy vagdalásos technikával díszített lepedőinek széldíszítményeit, a változatos subrikákat és aszúrokat. Ezeket gyűjtötték fel a régi darabokról, s megpróbálták újra megvalósítani. Így kerültek ezek a műves technikai megoldások az asztalterítők, asztali futók, függönyök széleire. A szövet kihúzott szálait szőtték vissza a sokféle minta szerint. Ez a megoldás bevált, hisz esztétikusan keretezte s kiemelte a színes kompozíciót. Az asztali futók keskenyebb végére a szlovák dísztrükközők rojtjai kerültek. Vékony, az alapanyag színével megegyező színű fonalból kötött rojt szép befejezése volt ezeknek a daraboknak. Ennek aztán később mégsem lett folytatása, mert a fiatalabb nemzedéknek már gondot okozott a bonyolult csomózással készült rojtkötés elsajátítása.

A sok-sok kísérletezés és próbálkozás után megszülettek az első sikerek is. 1972-ben az X. Országos Kis Jankó Bori hímzéspályázaton Szabóné T. Nagy Zsófia II. díjat kapott a tótkomlói szűcshímzéssel díszített fényképalbumára. A kísérleti munka gyümölcse 1977-ben érik be teljesen. A Nyíregyházán megrendezésre kerülő Országos Népművészeti Kiállításon Chabrecsek Andrásné és a nagybánhegyesi asszonyok „Gránátalma” Nívódíjat kaptak. Kollekciónk eredeti forrásanyaga a tótkomlói szűcsök által készített régi

Dél-alföldi szűrminták

szép ködmönök voltak. Ez akkor olyan eredménynek számított, amire az ország szakmai közönsége felfigyelt. Egy olyan megye nemzetiségi kultúrája kapta ezt a magas elismerést, ahol a múlt századok néprajzosai szerint a magyar népművészet jellegtelen volt. (Az azóta előkerült mezőberényi szőrhímzésekről kiderült, hogy a magyar hímzőkultúra legősibb rétegéhez tartoznak.)

Áldozatos és kitartó munkával így sikerült országosan is elismert és mások által is szeretett kultúrát feléleszteni, létrehozni. Ettől az időtől fogva a szűcsornamentika újraéledése és továbbélése már megállíthatatlan folyamattá vált. A további évek nagy megmértetésein megszülettek a sarvasi, békéscsabai és mezőberényi sikerek is.

A múlt század hetvenes, nyolcvanas éveire jellemző rendkívüli időszak, a népművészet újraélesztése és reneszánsza után némi megtorpanás következett. A régi szakkörök tagjai kiöregedtek, a szakkörvezetők megfáradtak, vagy újabb tájegységek hímzőkultúrájának feldolgozásához kezdtek.

A stafétaváltás, a régi sikeres szakkörök megszűnése, újabb szakkörök alakulása az 1990-es évek végére tehető. Átalakul a képzés rendje is, kétéves képzés keretén belül OKJ-s szakmai bizonyítványt kapnak a hallgatók kézi- és gépi hímző képesítéssel. Az itt végzett asszonyok, lányok többsége pedagógus, szerencsére akad köztük olyan is, aki beszél a szlovák nyelvet és ismeri a történeti, néprajzi, népművészeti hagyományokban gyökerező sajátosságokat. Ezek a szakkörvezetők (oktatók) tudatos kutató és feltáró munkát is végeznek, hogy még jobban megismerjék azokat a tárgyakat, amelyek még feldolgozatlanok. Gyűjtenek, elemeznek, hogy tudatos tervezőkké váljanak. Ebben az időben jelentős esztétikai-szemléleti változások mennek végbe a népművészet területén, s ennek hatására olyan tárgyak születnek, melyeknek jelentősége és értéke abban rejlik, hogy nem díszességükben hordozzák a népművészetet, hanem szemléletükben, az anyag, a forma, a díszítmény harmóniájában, vagyis karakteres, egyéni arculatú használati tárgyak, környezetalakító alkotások. A szakkörvezetők új szemléletű tervezőkké, alkotókká váltak. Ezzel az

új formanyelvvel egy új közeget alakít ki magának ez a múltja iránt fogékony, felnövekvő nemzedék.

E felfogás szerint működő szakkörök közül a szlovák kulturális értékek ápolását, a hazai szlovák hímző motívumkincs feldolgozását, bemutatását vállalta fel az a közösség, mely 2000-ben a Szlovák Kultúra Házában jött létre, s melynek működését a Csabai Szlovákok Szervezete biztosítja. Rövid fennállása óta eredményeivel bizonyította, hogy méltó utóda az első, nagy sikereket felmutató szakköröknek. 2004-ben a IX. országos textiles konferencia Terített asztal pályázatán kiemelt első díjat kapott a csabai szlovák ködmön ornamentikájával készült garnitúráiért. 2005-ben a szakkör vezetője, dr. Illés Károlyné az országos népművészeti kiállításon terveiért NESZ (Népművészeti Egyesületek Szövetsége) díjat kapott. A szakkör fennállásának néhány esztendeje alatt számtalan gyönyörű kiállításon mutatta be munkáit itthon, Szlovákiában, Romániában, Szerbiában, Németországban, Franciaországban, sőt a tengeren túl is. Annak a közös örökségnek egy részét, mely egyformán gazdagítja a magyar és a szlovák nemzet kultúráját.

A kiállításokon bemutatott népi iparművészeti alkotások közönségsikere bizonyítja, hogy a nagy múltú szücsmesterség megmaradt emlékei mindenképpen megérdemlik megbecsülésünket és azt, hogy a mai körülményekhez igazítva újra életre keltsük őket kultúránkban. Ehhez szükséges, hogy hozzáértő módon figyeljük környezetünket, életformánk alakulását, ismerjük meg múltunkat és örökségünket, mentsük meg belőle a ma embere számára is értékes elemeket.

Szakirodalom

- Hentz Lajos: Mezőberényi szücsbímzések (Békéscsaba, 1980, A Megyei Művelődési Központ segédanyaga díszítőművészeti szakkörök számára)
- György Táborig: Kožuchy Slovákov v Békešskej župe (Budapest, 1975, Národopis Slovákov v Maďarsku)
- Dr. Illés Károlyné: A tótkomlósi szücsbímzések motívumvilága. A szarvasi szücsbímzések motívumvilága (In: Békési Műhely, Békés megye textilkultúrája régen és ma, Békéscsaba, 1983)
- Dr. Illés Károlyné: A Békés megyei szlovákság ködmön-hímzészintái (szakterminológia). Dombegyház, 1989 (szlovák nyelvű szakdolgozat, kéziratban)
- Dorogi Márton: Adatok a szarvasi szücsmesterséghez (Gyula, 1960). A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványa (13)
- Dr. Illés Károlyné, Szlovák hímzések Békés megyében (Békési Műhely, 1977, A soknemzetiségű Békés megye hímzései)
- Táborig György: Ködmönök. Népművészeti örökségünk (10), Szerk.: Gecsei Lajos – Dr. Kóteles Lajos, A tárgyi néprajz Békés megyei emlékeiből (Békéscsaba, 1987)

Kustár Rozália

Kéklő fejfák

A „Tótország”-béli temető és faragott fejfái

A magyar nyelvterületen előforduló faragott fejfákról (általánosan elterjedt, bár nem pontos szóhasználattal: kopjafákról) már számos néprajzi elemző és népszerűsítő közlés született. Viszonylag kevesebb figyelem jutott azonban annak kutatására, hogy a faragott fejfák állításának szokása a magyar nemzetiségű, főleg református falvakon kívül ismert volt néhány magyarországi, más nemzetiségű protestáns településen is, az itt bemutatandó Dunaegyházához földrajzilag közelebb eső példákat említve pl. a német nemzetiségű Hartán, Nemesnádudvaron, a szlovákok által is lakott Apostagon és Albertirsán¹. Figyelemre méltó Novák László megállapítása, aki a Duna–Tisza közti települések fejfakultúráját legátfogóbban dolgozta fel²: „A magyarság közé betelepített idegen etnikai közösségek, akik átvették a fejfaállítás szokását, sőt a díszítését is ők produkálták a legmagasabb szinten³.”

A dunaegyháziak faragott síremlékei a helyi asztalosok keze nyomát őrzik, jellegzetesen „helyiek”.

Dunaegyháza történetéről röviden talán elég annyit elmondani, hogy a község újratelepülésének pontos ideje nem ismert, a különböző források az 1701–1715 évek közé teszik, miközben a betelepülők között a szlovákok mellett magyar nemzetiségűek is voltak, és talán a korábbi – rác nemzetiségű – lakosok egy része is visszatért⁴. Az említett egyéb nemzetiségűek idővel szlovákká lettek, és a falu kb. a második világháborúig viszonylag zárt közösséget alkotott. Innen adódhat csúfneve is: a környező falvakban csak „Tótország”-ként emlegették a Budapesttől 80 km-re délre fekvő Dunaegyházát. A helyi lakosság vallási hovatartozása is egységes volt, amiről Pesty Frigyes helynévtárában így vallanak a helység elöljárói: „Miután az egész falu lakosai nemzetiségükre nézve szlávok, 's vallásukra nézve, négy zsidó családot kivéve ág: evang: vallást követők, – annál fogva hihető, 's igen természetes is, hogy ezek az ország felsőbb szláv megyékből, – továbbá Silezia és Csehországból vallás miatti üldözéskor ide lejövén letelepedtek, 's itt megnépesedtek.”⁵

Mint a legtöbb magyarországi település esetében, Dunaegyháza határában is több újkori temetőről van adatunk.

¹ A hivatkozott fejfákra vonatkozó irodalom megtalálható Kustár R. (2003) és Novák L. F. (2005) munkáiban.

² Novák 1978, 2005

³ Novák László 1982, 303–304.

⁴ Leška 1810, 18; Tóth-Szöllős 1968, 18.

⁵ Pesty in 1984, 112; Dunaegyháza lakossága a 18–19. század fordulóján 1600 fő volt (Leška 1810, 18.). 1857-ben 2187, 1870-ben 2192 lakosa volt (Galgóczy 1877, 111.); ma a településen közelítőleg 1500-an élnek.

A falu 18. századi temetője a mai lakott területen belül, a *Rózsa-dombon* volt, egy olyan dombháton, melyet egy patak és egy vizenyős terület (a *Káposztás kertek*) határolt. Itt az 1910-es évektől kezdtek építkezni, és az ott lakók elmondása szerint gyakran akadnak embercsontokra.

Štefán Leška (1757–1818), a felvilágosult nyelvtudós levelezéséből, aki a 18. század végén volt evangélikus lelkész a faluban, tudhatunk meg néhány adatot az akkori lakosok egészségügyi állapotáról: „Nálunk az emberek gyakran hálnak hideglelésben, sokszor több nyavalyájuk is van egyszerre. Ez már néhány hónapja így tart, és nekem hetente kétszer-háromszor, de néha négyszer is gyászbeszédet kell mondanom.”⁶

A második temető a falu déli végében volt, ahova a 20. század elejéig temetkeztek, majd az út másik oldalán nyitották meg 1920-ban a ma is használt temetőt. Ma a korábbi területet vegyes erdő nőtte be, az egykor itt lévő fejfákat a helyiek elmondása szerint tüzelőnek használták a második világháború után.

A mai temetőt három oldalról drótkerítés, míg délről részben csak a gyökereiből felsarjadt, élő sövényként meghagyott orgona határolja.

Az egyéb vallásúak, akik többnyire katolikusok, szintén ebbe a temetőbe temetkeznek.

Ugyan a régi temetők temetkezési rendjét nem ismerjük, adatközlőink tanúsága szerint a második temető nagyon hasonlított a mostanihoz. Mindegyik temetőt a Duna gyakori áradásaitól védett, környezetéből kiemelkedő dombháton jelölték ki.

A ma is használt temetőt a keleti temetőkaputól az 1950-es években épült ravatalozó és a mögötte lévő kerek kút felé vezető út déli és északi részre osztja. A legkorábbi sírokat a temetőnek a belterülettől legtávolabbi, délnyugati végében találjuk, a sírok dél-észak irányú sorokat alkotnak. Megfigyelhető, hogy a temető déli felében többnyire egyes temetkezések vannak, a sírsorok az elhalálozás sorrendjében alakultak ki. Családtagok közös helyre való temetését általában csak a drágább, nem helyi készítésű síremlékeknél figyelhetjük meg. A második világháború után terjedtek el döntően a kettős sírok: a házastársak egyikének halálakor előre megváltják a sír melletti sírhelyet, hogy egymás mellé temethessék őket, és idővel nagyobb, közös síremléket állítanak. Ez a szokás a halottkultuszban mélyebb változást okozott: megváltozott a temetkezés rendje és a sírok gondozásának hagyománya.

Faragott fejfa három esetben jelöli két személy sírját, miközben két esetben a sírhant mérete nem nagyobb, mint az egyes síroké. Kétszer házaspárt, egyszer pedig testvérpárt temettek el így.

A temető korábbi főtengelyét a módosabb családok fekete gránitobeliszkjei jelölik ki, illetve ide, egy kovácsoltvas kerítés által határolt területre kerültek a korábbi temetőből áthozott sírkövek, melyek egykor a község lelkészeinek és előkelőbb családjainak sírjait jelölték.

Külön sorba kerültek a gyerekek, az újszülöttektől a 12-14 éves korúakig, bár a 12-14 éveseket előfordult, hogy hozzátartozójuk sírjába vagy a felnőtt sorba temették.

⁶ Levél J. Dobrovskýnak, kelt 1800. május 4-én. Leška in Krbec 1958, 442. Fordítás K.R.

Az életükben leginkább szociális helyzetük miatt számkivetetteket, pl. azokat, akiket az önkormányzat költségén temettek/temetnek el, a temető északi nyugati részében, az északi kerítés tövében, a temető legelhagyatottabb részében találjuk.

Mára a régi temetőrész sírjainak kb. 70%-a jeltelen, ezekről csak annyit tudunk, hogy egykor többnyire faragott fejfa jelölte őket.

A síremlékek elhelyezése, típusai. Adatközlőink elmondása szerint a halottat általában fejjel nyugat felé helyezik a sírba, majd a fejfát a halott lábához, a sír keleti végébe tűzik. Miután elkészül az állandó síremlék, a korábbi fejfát, mely elveszti eredeti funkcióját, áttűzik a halott fejéhez, és koszorútartónak használják. A síremlékek így általában a sírok keleti végében vannak elhelyezve, felirattal többnyire kelet felé, de néha a sírhant felé – nyugati irányban. Csak ritkán fordulnak elő a sír nyugati végébe állított sírkövek, ezek felirata általában szintén a kelet felőli oldalon van.

A szociális különbségek visszatükröződtek a síremlékekben. Szépen elkülönülnek a módosabb családok sírjai, akik a két háború között nagy fekete márványobeliszkeket emeltek. Ezeket szignózásuk alapján Budapesten, illetve Dunaföldváron készítették.

Beton síremlékek már a temető legkorábbi részében megmaradtak, de jellemzőbbek a 40-es évektől. Néhány kő, illetve beton síremlék szintén helyi eredetű lehet, amire egyszerű kivitele, a fejfakéhoz hasonló díszítómód (fűzfa-motívum, kék festés) és a magyartalan, hibás feliratok utalnak. Ezen emlékek legjellemzőbb típusai a sírhant egyszerű körbebetonozása és 45 fokban megdőntött négyszögletes feliratos táblával való ellátása vagy a kevés íves sírkő leegyszerűsített utánzása.

A gyereksírokat nem jelölték faragott fejfával. A kő, illetve beton síremlékeken gyakran a gyermekek keresztnévének becézett alakját tüntetik fel.

A legarchaikusabb formát a faragott fejfák – vagy ahogy ma a helyiek nevezik: kopjafák – képviselik, melyek egyben a helyi famegmunkálás hagyományának legszebb példái. A helybeli szegényebb családok a helyi asztalossal, ácsmesterrel, bognárral csináltatták a fejfát, néha még azt is feltüntetve, hogy az elhunyt melyik hozzátartozója állta a költségeket.

A még meglévő fejfákat felirataik alapján 1920–1944 közé keltezhetjük, adatközlőink szerint a korábbi temető fái ugyanilyen formát mutattak – ezekből sajnos egy sem maradt fenn, és az új temető dokumentálásra került fejfáinak száma is csupán 39 db, bár egykor a temető leggyakoribb, legjellemzőbb sírjelei voltak.

A még fellelhető fejfák részletező bemutatására 2003-ban egy néprajzi konferenciakötetben került sor, annak reményében is, hogy talán méltó módon megbecsüli majd e helyi értékeket a közösség⁷. Sajnos a munkánk megkezdésétől eltelt idő óta is eltűnt néhány faragott fejfa a temetőből.

A faragott fejfák jellemzői, díszítőelemei. Az egyes fejfák formáját, díszítését a helyi hagyományokon túl meghatározza az adott készítő mester egyéni

⁷ Kustár 2003

tudása, formakincse, stílusa, de munkáját csak a közösség állandó ellenőrzése mellett végezhetette, és meghatározó volt a szerszámok és a megmunkálandó anyag azonossága is, illetve a megrendelő vagyonossága. Ez utóbbira a fejfák nagysága és a faragott díszek magassága utal.

A mind a négy oldalukon egyforma kiképzésű téglalap átmetszetű oszlopos fejfák Dunaegyházán általában 15-20 cm szélesek és 10 cm vastagok voltak. Átlagos felszín feletti magasságuk 146 cm, ebből 30-40 cm magas a faragott dísz. A földbe kb. egyharmadnyi szakasz került leásásra, így a fejfát kb. 2-2,2 m hosszú akácfa gerendából faragták.

A fejfák túlnyomórészt kékre voltak festve. Csupán két esetben figyeltük meg sárga festés nyomát és három esetben barna festést, melyből két esetben biztosan az újrafestés alkalmával kenték át a fákat erre a színre. Adatközlőink is dominánsan a kék festést említették, eltérő példát nem ismertek. A fejfák kék színe szintén a helyi hagyományokra utal. Ez a szín volt egyes adatközlők szerint a gyász színe Dunaegyházán, de általában ezzel a színnel díszítették a falubeli házakat, olyannyira, hogy a környékbeliek „Tótország” legnagyobb jellegzetességének a kék színt tartották.

A fejfák vésett motívumai között leggyakoribb a fűzfa és az egyszerű, lomb nélküli faábrázolás, mely néha a felirat felett és alatt is megtalálható. Ezen kívül megjelenik még a csillag és az ágmotívum. A felirat felett és alatt bevéssett minta általában sekélyebb vésetű, mint a felirat, sok esetben mára már nagyon elmosódott. Ezek a díszítőelemek azok, melyekben leginkább megnyilvánult a fejfakészítő egyéni stílusa. Egy esetben a faragott fejfán lécekből kialakított – fénykép elhelyezésére szolgáló – keret is van a felirat felett.

A betűket V alakú vésővel, mélyen vésték a fába, ezért ma is viszonylag jól olvashatók. Mivel a közigazgatás nyelve Dunaegyházán már a 19. században is a magyar volt, ezért szlovák feliratokkal a temetőben nem találkozunk, viszont a magyar feliratokban több jegy utal – főleg a magánhangzó-használatban – a falu etnikai másságára (pl. „nyukszik”, „éstenben”, „hamváira”, „édesanya sirattyá holtik”, „íltt 59 ívet”). Minden fejfán bevéselt felirat idézi az elhunyt személyét, előfordul, hogy napra pontosan kiírták születésének és halálának dátumát, ritkábban foglalkozását is (pl. asztalosmester). Néha a fejfákon is megjelenik a készítő monogramja (például VD) vagy a gyászoló családtagokra történő utalás („emlíkül készétete fia SzGy”, „kedves firje gyaszolja is három csalagya”).

A temetőben megtalálható fejfák között faragott díszítésük alapján több típust különböztethetünk meg: egyágú (17 db); egyágúként induló, majd kétágúvá váló (2 db); kétágú (16 db); négyágú (1 db) és félkörívesen legömbölyített tetejű fejfá (2 db).

A motívumok esetleges szimbolikus nyelvezetére nem sikerült adatot találni. A fejfák közös jellemzője, hogy a díszítésük csillag alakú faragásban végződik. A csúcsdíszeket minden esetben a gerenda teljes szélességét kihasználva faragták ki. Bár a faragás módja és elemei nagyon hasonlóak, a megmaradt nagyon tagolt, díszes fejfacsúcsok között csupán négy (két-két) egyforma akad.

A 24 év fejfaformáit vizsgálva több egyéni stílusban dolgozó mester kézjegyét különböztethetjük meg. A faragott motívumok tanulmányozásán túl ebben segítséget nyújt a bevéselt díszítések különbözősége. Eszerint egy csoportba sorolhatjuk a lemélyített táblájú, fűzfával és domború, illetve homorú csillaggal díszített fejfákat. Az elhalálózások évszámát figyelembe véve készítésük ide-

je 1920–1924 közé esik, ezeket tekinthetjük a legkorábbiaknak a temetőben megmaradt fejfák közül. Egy mester készítette 1924–1929 között a szomorúfüzzel díszített egy- és kétágú fákat. Más készítőitől származnak a csipkézett faragású díszekkel, szétágazó gyökerű fa ábrázolásával jellemezhető kétágú fejfák, melyeket 1943–1944 táján faragtak.

A környékbeli falvakban hasonló fejfákat csak Soltról ismerünk, de ott korántsem ennyire változatosak⁸. A 20. század elejétől a falu viszonylagos izoláltsága egyre inkább meglazult, több helyi hagyomány a második világháború után teljesen eltűnik. A 40-es évektől elmaradnak a helyi asztalosok által készített faragott fejfák is.

A 18. században az Alföldre betelepülő nemzetiségek sírjelkultúrájának eredete kérdéses, hiszen a 16. századtól Európa protestáns vallású területein általános volt a faragott fejfák állításának szokása⁹. Formakincsük az idők során változott, a 20. század első feléből fennmaradt dunaegyházi emlékek a magyarországi szlovákság jellegzetes, egyedi faragóhagyományának példái.

Felhasznált irodalom

- Bednárík Rudolf: Cintoríny na Slovensku. Bratislava 1972.
- Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt megye monográphiája. Történelmi, föld- és természetrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és újkori leírás. Budapest, 1877
- Hofer Tamás: Archaikus sírjeleink kérdéséhez. In Hoppál Mihály – Novák László ed. 1982, 308–324.
- Hoppál Mihály–Novák László ed.: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. Halottkultusz. Budapest, 1982
- Krbec M.: Korešpondence Štěpána Lešky s Jozefom Dobrovským. Slavia XXVII, 1958, 430–444.
- Kustár Rozália: Faragott fejfák a szlovák nemzetiségű Dunaegyházán. In Bärth J. szerk. Bács-Bodrogtól Bács-Kiskunig. Az V. Duna–Tisza közti nemzetközi néprajzi nemzetiség-kutató konferencia (Baja, 2002. július 18–19.) előadásai. Baja–Kecskemét, 2003, 131–150.
- Leška, Štěpán: Písničky Duchovní, kterež Cýrkev Ewangelická Kyškýrešská, při obnowání památky posvěcení Chrámu Božího, každoročně wtu Neděli po dni 10. Října, s plésáním zpívati má. Složení a vydané, s připogením kratičké hystorcyje Méstečka Kyškýressu, v cýrkevních w něm přiběhů, od Štěpána Lešku, při též Cýrkwi na ten čas Slowa Božího Kazatele. w Pesstě (Pesten) 1810.
- Novák László: A Duna–Tisza köze temetőinek néprajza. Cumania V – Ethnographia. Kecskemét, 1978, 219–305.
- Novák László: A temető helye a halottkultuszban, különös tekintettel a sír és sírjelölés kérdésére. in Hoppál Mihály – Novák László ed. 1982, 285–307.
- Novák László Ferenc: Fejfa monográfia (Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 15.) Nagykovács, 2005
- Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. szerk. Bognár András, Pest Megyei Téka 6, Szentendre, 1984
- Tóth-Szőllős Mihály: Dunaegyháza község története. Kecskemét, 1968

⁸ Novák 1978, T. XI: 1–6.; Novák 2005

⁹ Hofer 1982, 316–318.; a Felvidéken 1586-ból, 1591-ből és 1596-ból maradt fenn feljegyzés az ember alakú faragott fák sírra helyezésének tiltásáról (Bednárík 1972, 41).